

p 952
r 077

Старі Українці

1925р.

№№ 1-2

карелсаан
КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Рк Я52 С77 Инв. № 86160

Автор _____

Назва Стожа Україна: Савоше

історії і культури

Місце, рік видання Львів, 1925

Кіл-ть стор. 38 с.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина I-II вип. _____

Конволют _____

Примітка: 21.10.06 рф

СТАРА УКРАЇНА

ЧАСОПИС ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

1925 р

ЛЬВІВ

I—II

ЗМІСТ.

„УКРАЇНИ“ П. ОРЛИКА. Борщак	1
ЕЦЬКОЇ І ЛАТИНСЬКОЇ ГУРИ В УКРАЇНСЬКІМ ІСТУНСТВІ. Від найдавніших в аж по кін. XVIII ст. З папе- в. Франка	10
ЛЬВІВ. Церкви. І. Неістнуючі. І. В. Карпович	15
РІС НА УКРАЇНІ В XVII— III ВВ. Под. Ів. Крипякевич ІВСТВО ГАЛИЧИНА І ВОЛО- ИМИРІЯ. 1772—1918. І. 1772. Нап. Ів. Кривецький	17
РКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ. Його роля в культурнім і громадським життю України. В 120-ті роковини заснування (1805—1925). Нап. В. Заїкин	19
	25

86-160 к

ЗАМІТКИ.

Довкола намогильного ка- міння Ів. Хведоровича. Под. Ів. Огієнко	29
--	----

MISCELLANEA.

Перед 60-ти роками. Перша гостина українського на- роднього театру Тов. „Руська Бе- сіда“ в Перемишлі. Нап. Ст. Чарнецький	30
--	----

ХРОНІКА.

Харківська Науково-До- слідча Катедра історії України. Огляд її діяльності в 1922—1924 рр. Под. В. З.	33
---	----

БІБЛІОГРАФІЯ.

Оцінки й звіти	35
--------------------------	----

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Просимо негайно вирівнати залеглу за 1925 р. передплату. Ціна буде піднесена і буде обов'язувати всіх, що ще не вирівняли.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ.

(БІБЛІОТЕКА І МУЗЕЙ).

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на цілий рік в краю 10 зол.; на $\frac{1}{2}$ року 5 зол.; в Америці 2 долари (слати в режістрованих листах). Ціна 11 зол.;

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ

„СТАРА УКРАЇНА“, ЛЬВІВ, ЧАРНЕЦЬКОГО

Від Адміністрації.

Всім краєвим передплатникам лаємо в залученню адресований грошей реказ і просимо негайно вислати річну плату. Хто зложить передплату з горизонтального року, того не буде обов'язувати евентуально вишка.

Коли хто з адресатів не має наміру плачувати наш часопис, нехай його поверне або пришле 2 зол. за задержання.

Адміністрація

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Льв.

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО.

ІСТОРІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА

ТОМ I:

ІСТОРИЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД
УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА XV—XVIII ВВ.

ЛЬВІВ, 1925. СТ. II+418. ЦІНА 15 ЗОЛ.

ЕКСЛІБРІС НА УКРАЇНІ В XVII—XVIII ВВ.¹⁾

Подав

ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.

Власники книжок, як рукописів так і друків, від дуже давніх часів зазначували на них, що вони є їхньою власністю. Найпростішим знаком власності був підпис: на Україні такі підписи зустрічаємо вже від XIV—XV в. Поруч підписів уживалися з часта т. зв. вкладні записи, в яких оповідалося, де, у кого, коли і за яку ціну куплено книгу і накладалася важка клятва на того, хто поваживсяб книжку забрати у власника: »той буде проклят, анатема і мараната«. Велику силу таких записів опубліковано в описах різних бібліотек.

Для власників більших бібліотек власноручне підписування всіх книжок було занадто невідгідне, появилися отже механічні способи зазначування імені власника на книжці.

Найдавнійший з них (старший від бібліотечної печатки) се т. зв. екслібріс. Екслібріс в найзвичайнішій формі се карточка, з написом »ex libris« і назвиськом власника. Але вибагливі бібліофіли цю просту карточку почали прикрашувати різними орнаментами, знаками й цілими сценами, давали його рисувати і гравірувати визначним майстрам, так що екслібріс прийняв артистичну форму і став новою прикрасою книжки.

Екслібріс появилася в різних краях Європи в різному часі. В Німеччині знають його вже 1480 р., у Франції й Англії в 1570 р., в інших краях він поширюється в XVII і XVIII в.

На українських землях екслібріс знаємо зразу як т. зв. суперекслібріс, знак вибитий на оправі книжки. Такі суперекслібріси зустрічаємо у Львові вже в першій половині XVII в. на книжках міщанина Павла Домініка Гемпнера, латинських архієпископів Прухніцького († 1633) і Гроховського († 1644) та на міських книгах міста Львова. Ці екслібріси мають вид герба, а доволі нього є назвисько або ініціали власника книжки (Fr. Jaworski, Lwowskie znaki biblioteczne, Львів 1907).

Екслібріс як карточка, наліплена на оправі в нутрі книжки, появилася на Україні майже століть пізніше. Перший такий екслібріс з докладною датою є з 1735 р.: це знак бібліотеки князя Антона Любомирського з Полонного на Волині: він має вид княжого герба з написом під ним: »Antonius Lubomirski S. R. Imp. Princeps 1735«. (W. Wittyg. Ex-libris'y bibliotek polskich XVII

і XVIII w. Варшава 1913 с. 44). До XVIII в. належить ще цілий ряд екслібрісів панських родин з різних сторін України, як Радивилів, Мнішків, Яблоновських, деякі екслібріси католицьких князів і ин.

З XVIII в. маємо також чотири екслібріси, звязані не тільки з територією України, але й з бібліотеками, що мали власників Українців. Походять вони з трьох протилежних частин української землі, один з Холмщини, два з Гетьманщини, один з Закарпатської України.

В Холмі була богата бібліотека уніятеького монастиря чина св. Василя В., — в другій половині XIX в. числено її ще на 800 томів, серед них багато білих кружків: отже ця бібліотека мала свій екслібріс, невелику карточку з надрукованим написом: »Ad Bibliothecam Patrum Basilianorum Chelmensium pertinet« (репродукцію дає Віттиг с. 12). На жаль, не знаємо докладно, в якому часі був надрукований цей екслібріс.

Інший характер має екслібріс Александра Безбородька, гравірований якимсь дуже добрим майстром, виконаний тонко й артистично: він зображує дерево, по яким вються гірлянди квіток, — під тим напис »Графъ А. Безбородко«. (В. Верещагинъ, Русскій книжний знакъ, Пб. 1902 с. 36, 66). Александр Безбородько родився 14 марта 1747 р. в Глухові як син генерального писаря Андрія Безбородька, учився в клівській Академії, був членом генерального суду і київським полковником; в 1774 р. став секретарем Катерини II. і з того часу піднімався все вище у кар'єрі, обсищений ордерами й титулами, — був міністром, сенатором, членом Академії, графом і князем римської імперії. Безбородько цікавився минувшиною України, збирав книги й рукописи та заохочував земляків писати українську історію, — він спонукав Василя Рубана до історичних робіт. (В. Модзалевський, Малоросійській родословникъ, І. Київ 1908; пор. Д. Дорошенко, Огляд укр. історіографії, Прага 1923).

Другий бібліофіл з лівобережної України XVIII в., що залишив свій екслібріс, се Федір Туманський (* 1736, † 1810), син генерального судді, був цензором у Ризі і членом Академії Наук у Петербурзі. Він видавав 1792—1793 р. журнал »Російській Магазинъ« і в ньому надрукував »Льтописецъ Малыя Россіи« і статті про вибір старшини на Січі, маніфест Б. Хмельницького і ин. Екслібріс Туманського зображує герб власника серед прикрас із книг, геометричних приладів,

¹⁾ Витяг із шпирої замітки, призначеної до Ювілейного Федорівського Збірника Наук. Тов. ім. Шевченка.

льобу, цитра і ви; довкола напис: »Theod. Jo-
serphid. s. de. Tomaasky. Nat. 1756. d. 17. Febr.«
(Верещагинъ с. 4; пор. Д. Дорошенко с. 61—62).

точки в бібліотеці Наук. Тов. ім Ш (с. 60).
Про власника екслібрису покищо не маємо доклад-
ніших вісток. В кожному разі є се інтересне сві-

№о.

Ex Serie Librorum Bibliothecæ

MICHAELIS FANKOVICS

Græci Ritus Unitorum Dicecesis Munkacsien-
nensis, in Archi-Episcopali Seminario Po-
soniensi Alumni Anno D. 1798. Die
in Arce Regia comparatus a fl kr.

Quod semel lectum est, nullo modo arbitremini satis
vobis innotescere: si ergo eum librum fructuosissi-
mum habere vultis, non pigeat, relegendo habere
notissimum.

S. Augusti, L. de Corrupt. Et Grat. Cap. I.

Український екслібрис з Закарпаття
з кін. XVIII ст.

Екслібрис Мих. Фанковича.

Не був дотепер публікований екслібрис з При-
карпатської України, Михайла Фанковича,
богослова грецько-уніятської мучачівської дієцезії,
що студював в архієпископському семінарі у Бра-
тиславі (Пресбург, Pozsony) в 1798 р. — подає-
мо його репродукцію (розмір 155×95 мм, з кар-

доцтво, які глибокі корені пустило бібліофільтство
на Закарпатті, що навіть молодий богослов казав
надрукувати собі екслібрис.

Без сумніву при докладніших пошукуван-
нях у бібліотеках віднайдуться ще інші ексліб-
риси з XVIII в.

КОРОЛІВСТВО ГАЛИЧИНА І ВОЛОДИМИРІЯ.

1772—1918.

Написав ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ.

1772.

Анархія в Польщі в 2-й пол. XVIII-го ст. й австрійсько-прусько-російський плян поділу Польської Річи Посполитої. — „Виводи прав“ Австрії, Пруссії і Росії до поодиноких польських земель. — Австрійський „Вступний вивід прав королівства Угорщини до Малої або Червоної Русі і Поділля“. — Польська „Відповідь“. — Австрія займає галицькі землі: похід австрійських військ у глиб краю. — Спір між Австрією і Росією за Львів. — Окупаційний маніфест ціс. Марії Тереси. — Нова австрійська провінція: „Королівство Галичина і Володимирія“.

АНАРХІЯ завсіди і всюди руйнувала народи і держави. Дуже наглядно бачимо се на старій Польщі.

На початку XVIII ст. у всіх майже державах Європи мав місце великий перелім. Всюди завершилася перебудова держав на нових основах. Всюди повстали сильні влади у нутрі, що в своїй заграничній політиці опералися на вишколені і сталі армії. Так з'організувалися тоді між ин. і три держави, що сусідували з Польщею: Австрія, Пруссія і Росія.

Перелім сей одначе не торкнув зовсім Польщі. Навпаки. Пацифікаційний сойм з 1717 р. закріпив її і на далі такою, якою вона була до того часу: без ніякої внутрішньої організації, без енергічної влади, без відповідного війська і податків, з загородженим шляхом усякої в тім напрямі реформи.

„Історія XVIII-го віку — каже про тогочасну Польщу визначний польський історик проф. М. Бобжинський¹⁾ — то оден образ грубого матеріалізму, позбавлений світла... Непроходима темнота огорнула польські уми... Королівські міста впали економічно, а наслідком насильств шляхти в переважній частині втратили свою незалежність. Доля приватних міст не багато ріжнилася від долі селян, яких шляхтич, хочби на загоні, вважав річю, своїм маєтком... Нижчі суди не мали ніякої поваги, вищіж трибунали, зложені з депутатів, що їх вибирала шляхта, служили за знаряд тої магнацької партії, яка побідила при виборах... Та сама одначе моральна й умова іржа, що пожерла народ, не пощадила також магнатів. І вони на загаль ділали кожний для своєї особистої амбіції і користи... Залишилася народова ще одна річ — релігія. Але в часах загального зіпсуття і релігія виродилася в руках на скрізь зіпсутого духовенства... Ні загальне пиянство і розпушта, ні розкидування справедливості, ні явна продажня батьківщини не принаглювали його вжити тих певних засобів, якими воно одно ще могло розпоряджати...“ Словом: „Загальна анархія, що покінчилася першим розбором краю“.

Плян поділу Польщі, використовуючи анархію в ній, підняли три згадані вище її сусіди: Австрія, Пруссія і Росія. Вони перевели між собою у сій справі дипломатичні переговори, що закінчилися спільною поділовою декларациєю, яку в імені Австрії підписала дн. 19 лютого 1772 р. Марія Тереса і Йосиф II, в імені Пруссії дн. 28 лютого Фридрих, а в імені Росії дн. 5 марта Катерина II. Декларация ся признавала всім трьом державам рівні частини й забезпечувала взаїмну поміч.

Одночасно майже з тим, як Австрія, Пруссія і Росія приступили до фактичного поділу Польщі, опублікували вони три цікаві і характеристичні акти: історичні „Виводи прав“ усіх трьох заборчих держав до поодиноких земель Польської Річи Посполитої.

„Права“ Пруссії і Росії до пограничних польських провінцій лишаємо на боці. Вони не в'яжуться безпосередно з нашою темою. Згадаємо тільки, що з польського боку зустрінули вони енергічну відповідь — „Respons-ами“, „Not-ами“, „Reflexi-ями“ й ин. полемічними брошурами тогочасного польського історика, дипломата й економіста Ф. Лойка. Та се Польщі не вратувало вже.

З „виводом прав“ до деяких польських земель виступила, як сказано вище, також і Австрія.

Почалося від Спижу й Сяндеччини.

Під претекстом надграничних замішань та пануючої зарази австрійські війська заняли на приказ ціс. Йосифа II найперш Спиж (1769), який від 1412 р. як угорський застав належав до Польщі, а незабаром потім (1770 р.) також частину нинішньої Сяндеччини. Рівночасно з тою окупацією почалися з цісарського доручення по віденських і будапештанських архівах пильні пошукування за правними титулами Австрії згл. Угорщини до тих земель. І коли Польська Річ Посполита піднесла проти окупації згаданих земель дипломатичний протест, то у відповідь на нього оголошено дн. 25 жовтня 1770 р. офіційний акт, в яким містився вивід прав Угорщини до окупованих земель.

¹⁾ M. Bobrzyński. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa, 1879. Ст. 420 і далі.

Одначе Австрія не вдоволилася занятою польською територією. Безпосередно після окупації Спичу і Сянлеччини ціс. Йосиф II видав поручення архіварам, щоби шукати по австрійських й угорських архівах дальших документів, які виказалиби права Австрії до інших польських земель. Поки одначе архіварі працювали по архівах, між Австрією, Прусами й Росією велися оживлені дипломатичні переговори, що закінчилися поділовою конвенцією між згаданими трьома державами.

Рівночасно й архіварі покінчили свої пошукування. Результатом їх був виготовлений угорським істориком І. Бенцуром (Benzur) „Вивід прав королівства Угорщини до Малої або Червоної Руси і Поділля та Чехії до кн. Освенціму і Затора“, виданий у 1772 р. (в кілька місяців по окупації) у Відні (в надворній друкарні) у чотирьох мовах: латинській, німецькій, французькій і польській.¹⁾

„По свідоцтвам найвіродостойніших істориків XI-го й XII-го вв., польських і угорських — починався „Вивід“ — а також богатьох інших автентичних документів, угорські королі були тоді, а навіть іще давніше, на основі найсправедливіших прав, посідачами Королівства Малої або Червоної Руси (Regnum Russiae), а передовсім двох частин сього Королівства: Галичини і Володимирії, які від тоді аж по нинішній день належать до королівського угорського титулу, а з яких одна простирається далеко у гніб Поділля, друга займає значну частину Волині, — а також Перемиської землі й інших значних територій.

На доказ сього наводяться виписки з польських, українських й угорських хронік і літописів, лист угорського короля Андрія II до папи Іннокента III, лист папи Григорія III до Андрія II, печатки й документи давних угорських королів, на яких знаходяться титули й герби Галича і Володимира і т. д.

Дальше — права Угорщини до Галичини і Володимирії „Вивід“ опирає на отсих історичних фактах: 1) на порозумінню між угорським королем Людвиком I і польським королем Казимиром Вел. з 1352 р.²⁾; 2) на обо-

стороннім зреченню прав: 3) до польської корони з одного боку (Лдвиги й Волод. Ягайла до угорської корони з другого — в 1394 р.¹⁾), а також на договорі між Жигимонтом і Ягайлом з 1412 р. (потвердженім потім в рр. 1415, 1423, 1440), в якім питання про права до Галичини і Поділля лишено отвертим (пор. договори з рр. 1454, 1473, 1479); 3) на пізніших рекламациях угорських соймів за тими землями; 4) на договорі між Польщею й Австрією з 1589 р. (Бендзінським), в якім Австрія зріклася тільки властивої Польщі; 5) на безпереривнім поміщуванню в угорським королівським титулі додатку rex Galitiae et Lodomeriae — аж до часів Марії Тереси; 6) на тім, що сама Польща в 1673 р. признала посередно Угорщині права до Червоної Руси.²⁾

Накінець іде вивід прав Чехії до кн. Освенціму і Затора.

До „Виводу“ додано 17 оригінальних документів: 12 має виказати „права“ Угорщини до Галичини, 5 — „права“ Чехії до кн. Освенціму — Затора.

Реплікувати на сі „виводи“ кор. Станіслав Август поручив згаданому вже польському історикови-економістови Ф. Лойкови, який відповідав також на „виводи“ Пруссії і Росії. З порученого завдання вивязався він досить скоро і вже в 1773 р. появилася друком його „Відповідь на вступний вивід прав угор. корони до Червоної Руси і Поділля, а чеської — до кн. Освенціму і Затора“.³⁾

„Віденський двір — починається „відповідь“ — на підставі свого пановання в чеськім і угорським королівствах впоминається у Польської Річи Посполитої за деякими

Людвик був назначений наслідником польської корони (на випадок, колиб його вуйко Казимир помер без мужеського потомка) Одначе Людвик, ставши угор. королем, відступив Галицько-Володимирське королівство Казимирови з застереженням, що колиб Казимир дістав сина, то згадане королівство має вернути до Угорщини за сплатою 100.000 угор. зол. На випадок безпотомної смерти Казимира, польська і руська корона мала перейти на Людвика. (По новішим дослідом той договір був заключений в 1350 р. пор. М. Грушевський, Історія України-Руси. Т. III², ст. 128-129 і прим. 18).

¹⁾ Вивід — неясний. Перемиря між Жигимонтом і Волод. Ягайлом в справі Галичини було заключене в 1388 р. на протяг 1 року, в 1398 р. на протяг 16 літ (пор. М. Грушевський, *op. cit.* Т. IV², ст. 123).

²⁾ Се відноситься до письма польського підканцлера Андрія Ольшовського з дня 4 серпня 1673 р., в якім читаємо отсі слова: „...Ablegatus Caesareus exhibuit Regi memoriale Principalis sui volentis redimere Scepusiensis civitates (Спич), profecto non facile responsum dare potero... alias enim etiam ad Russiae Ducatum, cum Podolia, posset habere praetensionem Imperator, muneratis 100.000 flor., ut est in pactis inter Ludovicum Hungariae Regem“...

³⁾ (F. Lojko) Response à l'exposé de droits sur la Russie Rouge... 1773; те саме по польськи: Odpowiedź na wykład poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej y Podola, tak iako Korony Czeskiej do Xięstw Oświęcimskiego y Zatorskiego 1773.

¹⁾ [J. Benzur] Jurium Hungariae in Russiam Minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Osvenciensem et Zatoriensem Ducatum praevia explicatio... Vindob. 1772: те саме по німецьки: Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein oder Roth Reussen und Podolien und des Königreichs Böhmeim auf die Herzogthümer Auschnitz und Zator. Wien, 1772; по французьки: Exposé préliminaire de droits... sur la Russie Rouge і т. д.; на конець по польськи: Wywod poprzedzający praw Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej y do Podola, tak iako Korony Czeskiej do Xięstw Oświęcimskiego y Zatorskiego. W Wiedniu. 1772 (вийшло рівночасно два видання, одначе менше повні, ніж латинське або німецьке).

²⁾ На підставі договору між пол. кор. Казимиром й угор. кор. Каролем Робертом, син Кароля —

провінціями. Чи одначе титули, на яких він операс свої претенсії, є докладні й основні, можна бачити з отсього:

1) Австрія не підносила своїх претенсій до тих земель в переговорах з Польщею в рр. 1677, 1732, 1736;

2) в 1764 р. Марія Тереса признала Польщі всі її права й усі її посілости — між ними й ті, які тепер окуповала.

Супроти того „вивід прав“, з яким виступила Австрія, се тільки претекст, позбавлений всякої правди.

Автор аналізує основи, на яких Австрія може оперти свої претенсії до Червоної Русі і Поділля. Вони такі:

а) Коротке опанування галицького замку угорським королевичом перед шістьма віками — в 1185 р., з якого одначе його прогнано також перед шістьма віками — в 1188 р.

б) Друге опанування згаданого замку другим угорським королевичом коло 1214 р. — років тому 559, з якого його також прогнано в р. 1215 р. — років тому 558.

в) Коротке опанування Русі і Поділля чи того майже краю, який нині називаємо воєвідствами — руським і подільським, які забрав Польській Короні перед чотирма віками (в 1377 р.) польський і угорський король Людвик; одначе Польща в 1383 їх зареклямувала, а в 1390 р. відзискала і прилучила до себе зовсім — отже також чотири майже віки тому назад.

г) Трактат у Любовлі з 1412 р., який одначе упав сам собою і від більш, як чотирьох віків, пішов у забуття.

д) Всі накінець титули Галича і Володимира, яких уживали деякі угорські королі, які одначе від двох чи трьох віків також забуто; навпаки, не знати навіть, пощо ці королі носили титул Володимира.

За те факти, на яких Польща могла завсіди оперти свої права, або на яких може оперти їх досі такі:

1) Старинні права найвищої влади Польської Корони над усіма тими краями, які тепер називаються Червоною Русю, Поділлям, Волиню, Київським воєвідством і Малою Русю і т. д., набуті від 1018 р., задержувані в ріжних пізнійших часах, признані однозгідно істориками, а то трьома інвеститурами на галицьке князівство, даними польськими королями, а записаними в історіях під роками 1181, 1188 і 1198,

2) прилучення галицького князівства, а також великої частини Русі, яка не належала до галицького замку, до польської корони Казимиром Великим або Казимиром III в 1340 р., по вимертю потомків Романа, якому інвеституру на галицьке князівство дав Лешок Білий в 1198 р.,

3) автентичне признання польських прав до Русі угор. королем Людвиком у 1355 р.,

4) призначення тих прав і загарантування польській короні посідання Русі угорськими станами трактатом у Zalathfack в 1403 р.,

5) признання тих прав і загарантування їх польському королівству: тимиж угорськими станами трактатом у Буді 1507 р., а також бендзинським і битомським з 1589 р.,

6) забезпечення посілостей польської Корони, що були в її руках, всіма угорськими королями з австрійського дому від 1470 р. і признання прав згаданій Короні до Русі тимиж монархами, починаючи від Володимира Постума через надавання польським королям титулу Русі від 1453 р. аж по нинішні часи — надавання безпереривне на протязі більш, ніж трьох століть,

7) надавання титулів Галича і Володимира всіма польськими королями угорським королям,

8) накінець спокійне по іданню Русі Польяками від її інкорпорації до королівства в 1340 р. аж до 1377 — на протязі 37 років; а від другого її прилучення в 1390 р. аж до р. 1772 — на протязі 392, себто малошо не 4 століття.

Така була відповідь з боку Польщі на претенсії Австрії згл. Угорщини до Червоної Русі, відповідь — чисто академічна, яка на дальший хід історії не мала найменшого впливу.

Не належить до нашої теми аналізувати критично виложені Австрією і Польщею історичні аргументи за чи проти права австрійської окупації галицьких земель. Для нас у сій хвилі представляє вагу на те, чи історично-правні титули, виведені Австрією в імені Угорщини до Червоної Русі, в своїй основі вловні правдиві. Колиб ми хотіли рішати, чи австрійська окупація Червоної Русі була з історичного й морального боку правним й оправданим актом, чи тільки — безправним насильством, то в першій мірі ми мусілиб сконстатувати один дуже важний під сим оглядом історичний факт: Червона Русь перейшла під Польщу не на підставі добровільного бажання і добровільної умови, але силою польського оружжя — окупацією, дуже подібною до пізнійшої австрійської, під акомпаніємент оружних протестів найперш галицько-володимирських князів і королів: Володимира, Мстислава, Данила й ин., а пізнійше литовсько-руських князів: Любарта, Юрія Наримунтовича, Кейстута і — самого галицького боярства під проводом Дмитра Детька.¹⁾ Нині для нас важне тільки те, що Ав-

¹⁾ Див. М. Грушевський, Історія України—Русі. (2 вид.) Т. II, ст. 407—504 (Галичина й Угорська Русь); Т. III, ст. 1—142 (Галицько-Володимирська Держава XIII—XIV вв.); Т. IV, ст. 19—61 (окупація українських земель Польщею), 101—124 (польсько-угорський спір за Галичину).

стрія аргументувала окупацію галицьких земель взагалі титулом, що навіязував до давньої Галицько-Волинської Держави XII—XIV вв. та що на основі такого титулу згадані землі увійшли в склад б. Австро-Угорської Монархії.¹⁾

Та більше ніж право має значіння доконаний факт. Тому то й Австрія, не чекаючи, аж будуть опубліковані історичні „Виводи прав“ її до галицьких земель, незабаром після підписання загального поділового договору видала своїм військам наказ зайняти намічені землі. 24 баталіони піхоти й 11 полків кінноти з кількадесятьма гарматами та помічними частинами поділені на 5 груп, перейшли під начальною командою ген. А. гр. Гадіка від півдня (з Угорщини через Карпати) і від заходу польський кордон та стали посуватися у глиб краю. Окремий корпус був призначений для заняття Львова. Він складався з 8 баталіонів піхоти, 1 баталіону гренадирів, 1 полку драгонів та декількох гармат, — під командою фельдмаршал-поручника Естергази.

Та саме згаданий окремих корпус для заняття Львова зустрів у своїм поході певний опір.

Від кого і чому?

Як відомо, дипломатичні переговори в справі поділу Польщі між Австрією, Прусією і Росією закінчився їх загальною спільною поділовою декларацією. На сій підставі приступлено до визначування територій, які мали дістатися кожній зі згаданих трьох держав. Прусія і Росія порозумілися між собою в справі сій відразу і відразу заняли визначені для себе території без ніяких перешкод. Та між Росією й Австрією виринули труднощі. Вони з'осередилися коло двох справ: величких копалень соли і Львова, яких Австрія жадала для себе.

Головнож Львів відіграв при сім важну ролю. Місто се, як і взагалі цілу українську частину пізнішої Галичини, цариця Катерина мала намір забрати для себе. Тому жадання Австрії дотично Львова зустрінулися з російського боку з рішучою відмовою, — на стільки рішучою, що була хвиля, коли цар Йосиф рішився вже був зрезигнувати зі столиці Червоної Руси і зазначив се навіть довірочно в *ultimatum*, що його готовив віденський двір у відповідь Росії на її становище супроти австрійських жадань.

Та й цікавими були аргументи, якими Росія мотивувала своє відмовне становище в сій справі. Не бажаючи, очевидно, виявити отверто своїх намірів дотично Львова і землі, на якій місто се положене, російське правительство виступило супроти Австрії в ролі оборонця діленої Польщі згл. польської

шляхти. А саме, на бажання Австрії дотично Львова, російський міністр закорд. справ Панін заявив австрійському послови на петербургськім дворі, кн. Льобковіцови, між ин. отсе: „місто Львів є й було від давних давен для Поляків мало що не тим, чим місто Москва для Росіян, що від непамятних часів міститься там архів титулів шляхти, її дібр і всіх її властей, до якого переходять всі акти й документи, що на їх основі відбувається трансація дібр з рук до рук“. А даліше: „можна уявити собі, яку велику вагу має для польської шляхти задержання такого міста, що його забір станеться причиною страшного замішання в маєтках і стані посідання приватних осіб та що їх руїна... буде кроком, вплине рішуче на упадок цілої держави“... В такий самий спосіб мотивувала Росія своє відмовне становище в сій справі і в офіційній своїй відповіді на австрійську ноту.

На се віденський кабінет відповів, що Львів — одиноке місто в австрійській пайці, яке має сяке-таке значіння, що хоч він тепер є містом з'їзду Поляків, де відбуваються всі трансації купна й аренди і де знаходяться нині відповідні архіви та документи, то одначе, здається, що й інші міста в Польщі, н. пр. Люблин, можуть також до сього надаватися. А колиб з причини переносин актів і виринув який малий клопіт, то він бувби тільки хвилевий.

Як згадано вже, ціс. Йосиф готовий був вкінці зрезигнувати з Львова і готовість сю зазначив довірочно в *ultimatum*, що його австрійський двір виготовляв у відповідь Росії. Щобиж одначе все таки вратувати Львів для Австрії, постановив поставити Росію перед доконаний факт. В тій цілі дня 25 мая він і видав військам наказ вступити до Польщі і — в першій мірі заняті Львів. Дня 26 мая австрійська Воєнна Рада вислала начальному командантові австрійської окупаційної армії, Гадікови, такий наказ дотично заняття Львова: „Теперішні відносини і цісарська служба вимагають того, щоби Львів заняли скільки можливо найскорше австрійські війська. Отже зарядження в сій справі, які — щоби досягли своєї мети — мусять бути виконані негайно, складаються з отсих точок: фельдмаршал-поручник гр. Естергази має вирушити негайно приспішеним маршом у напрямі Львова разом з приналежними до корпусів генерала Гревена й Альмасі двома полками гузарів — Кайзер і Естергази, даліше з приналежними до запасу двома баталіонами піхоти з полку Леопольда Пальфі; крім того треба йому додати дві гармати трифунтові і дві шестифунтові, разом з ящиками, що перед тим були приділені до запасу“. Точка 2-га наказувала брати підводи з Польщі, а з Угорщини тільки найконечніші. Точка 3-тя додавала згаданому корпусові як запас відділ ген. Альмасі, який складався з трьох

¹⁾ На памятку сього був у 1773 р. вибитий навіть медаль з написом: *Antiqua Jura Vindicata Galicia et Lodomeria in Fidem receptis MDCLXXXIII*.

баталіонів полків Маршала, Понятовського і Думляха й полку дармштадських драгонів. Рівночасно з сим відділом мали вирушити в дорогу й інші. В кінці точка 5-та приписувала, як мають цісарські війська заховуватися при вступі до Львова супроти Росіян. „Тому що з кільканайцятьох свіжо принесених вісток виходить, начеби Львів заняли російські війська, ген. Естергази мусить, в разі колиб в часі його прибуття до Львова була там іще російська залога, поставити гостро як обов'язуючу засаду поступовання, щоби, одержавши поручення заняти се місце, заховуватися супроти російських генералів і командуючих сею залогою офіцирів по приятельськи і на випадок, колиб Росіяни покинули Львів, місто се має взяти в посідання; колиб одначе Росіяни не спішилися забиратися з міста, має з цілим корпусом стати під Львовом“. Як велику вагу прикладали у Відні до прискороного маршу та заняття Львова, видно з того, що в тій цілі зроблено в складі корпусу Естергази навіть спеціальну зміну, заступаючи піші полки — гузарами.

А тим часом Львів був уже справді в російських руках — і то ще від 1767 р. Користаючи з внутрішньої анархії у Польщі, Росія прислала сюди в червні т. р. як пацифікатора ген. майора Кречетнікова, який розквартирувався в місті разом зі своїм відділом — на міський кошт. Від того часу Росіяни стояли у Львові майже постійно.

Одначе не одну тільки пацифікаційну місію мав Кречетніков. Важнішим його завданням було підготувати завчасу ґрунт для остаточної окупації краю — очевидно, російської. В тій цілі мав він навязати широкі і сердечні зносини з місцевою шляхтою, стояти з нею у постійнім контакті — й нагинати її незаметно до всього, що скаже Петербург. І місія ся йому вповні вдалася. Вишукавши собі в особі кам'янецької каштелянової, Катерини з Потоцьких Коссаковської, вірну союзницю й знамениту помічницю у сій справі, він за її посередництвом і впливами довів нарешті до того, що дня 4 грудня 1767 р. Львів перший раз відсвяткував торжественно імянини Катерини II, — стрілянням з гармат і богослуженням. Після сього Кречетніков, як подає в своїм звідомленню, запрошений спеціально Коссаковською до участі у сім святі, приймав від зібраних бажання, далі був на обіді, який дала каштелянова, а вечером на концерті й вечері, яка закінчилася о 1 годині по півночі.

Поза тим разом з місцевим гарнізоном польським російський відділ боронив Львів перед конфедератами, які, починаючи від 15 мая 1769 р., кілька разів пробували взяти місто приступом.

Не дивно, що австрійського генерала Естергази, який дн. 8 червня 1772 р. на чолі

свогого відділу вирушав до Львова, вості Гомона на Львів, Росіяни прийняли з великим невдоволенням. Невдоволення се виявляли вони тим, що ввесь час, як він вступив тільки на польську територію, робили йому в його поході труднощі, що з посуванням у глиб краю чимраз зростали. Нарешті дн. 15 червня т. р. російський генерал Каменський, що мав команду над сею частиною краю, звернувся до Естергази просто з запитом, доки гадає йти й котру часть краю має намір вибрати собі точкою спертя.

Не бачучи иншого способу, яким можна булоби управити взаїмні відносини, — листовна переписка раз у раз рвалася з причини частих виїздів Каменського зі Львова — Естергази постановив порозумітися з російським генералом особисто. А що в міжчасі його відділ усе таки посувався наперед і через Ліско, Устинову і Коростенко дійшов був дн. 18 червня вже до Хирова, отже з сього місяця, випереджаючи свій відділ, постановив сам удатися до Львова. Про се й повідомив Каменського листом. По численних перешкодах з боку Росіян, які в більших чи менших відділах розбрилися були по цілім краю, став нарешті дн. 24-го червня т. р. у Львові.

Місто Львів Естергази застав обсажене сильною російською залогою. Крім того тут був іще невеличкий відділ (60 людей) польського війська, що займав церкву св. Юра. В першій хвилі російська залога мала намір не впустити його до міста, а навіть рішилася була відігнати його від міських мурів просто — гарматами. Та в останній хвилі відступила від сього наміру й Естергази міг увійти й замешкати у Львові. Невеличкого прибічного його відділу до міста все таки не впустили, лишаючи йому як почесну сторожу 1 капрала, 1 фрайтра і 6 жовнірів, коло яких одначе рівночасно стала і... почесна сторожа російська. Виглядало се, начеб австрійського генерала поставлено під арешт, що він так і зрозумів і проти чого зараз таки запротестував.

Не зважаючи одначе на особисту інтервенцію Естергази, Львів оставав і далі виключно в російських руках. Росіяни стерігли пильно, щоби австрійських жовнірів під ніяким приводом не впустити за близько до міста, так що коли для Австрійців виставлено на краківським передмістю пекарські печі, варту коло них тримало військо російське.

Між тим шляхом на Рудки, Любінь і Басівку посувався поволи полишений по заду й сам окупаційний корпус Естергазового. Дня 29 червня він перейшов Скнилів і тогож дня розложився табором у Кульпаркові. Увійти одначе до Львова на разі не важився.

Не впущено до Львова також і відділу начального вождя цілої окупаційної армії, Гадіка, який пробув сюди 25 липня вечером. Тільки на кількаразове його домагання по-

З...му...ги свій штаб — на од-
нім з середмість.

Та несподівано положення основно змі-
нилося. Того самого дня, коли Гадік прибув
до Львова й коли напруження між австрій-
ськими і російськими окупаційними військами
дійшло до найвищої точки, в Петербурзі під-
писано між Росією й Австрією окрему поді-
лову конвенцію, на підставі якої між ин. ціла
майже Червона Русь з Галичем, а також ча-
стина Поділля й Волині дісталися Австрії
а тим самим і спірний до тепер — Львів. Про
се повідомлено з обох сторін обі окупаційні
армії — і після полагодження ріжних фор-
мальностей — дн. 15 вересня по год. 12 в по-
лудне останні відділи російських військ по-
кинули Львів.

Безпосередно по тім ген. Гадік видав
наказ заняти Львів військам австрійським.¹⁾

Одночасно майже появився до насе-
лення новозанятого краю маніфест цїс. Ма-
рії Тереси, що у своїй найістотнійшій частині
звучить:

„МИ МАРИЯ ТЕРЕСА з божої ласки Ці-
сарева-вдова римська, Королева Угорщини,
Чехії, Дальматії, Хорватії, Славонії, Галичини
й Володимирії і т. д.

„Усім і кождому з окрема, кому про те
треба або буде треба знати, хто сей мані-
фест бачить, читає або слухає — наша Ці-
сарсько-Королівська ласка, прихильність і все
добро.

„Розглянувши нинішній стан Польщі,
Ми вкупі з Двором Російської Цариці і Прусь-
кого Короля вчинили раду, щоби деякі про-
вінції сього Королівства, до яких кождому
з нас окремо прислугують з давна права,
відискати і тепер справді відібрати — край
сей, як частину належну Нашим пра-
вам, війську Нашому заняти казали.

„Його границі такі: Правий беріг Висли
від князівства Шлезку повище Сяномира аж
до того місця, де він лучиться з Сяном.
Звідти через Франополь до Замостя і Грубе-
шова аж до ріки Буга; потім поза Бугом
властивими границями Червоної Руси, де роз-

ділюються Волинь і Поділля аж до Гр...
Збаража, звідти просто до Дністра, з малою
частиною Поділля, яку перетинає потік, зва-
ний Під(г)ірче (Podorcze — Підгірці — Се-
рет).¹⁾

Далі йшло іменування губернатора для
новозанятих земель гр. І. А. Пергена, зазив
нових підданих до послуху і наконець — по-
гроза для тих, що відважилибся спротиви-
тися цїсарським наказам.

Дата сього маніфесту: 11-го вересня
1772 р.

Територія, що її заняла від Польщі Ав-
стрія, чи „частина належна Нашим правам“,
як назвала її в окупаційнім маніфесті Марія
Тереса, складалася з двох груп земель:

I. З української групи, простором
поверх 1100 кв. м., що входила колись у склад
Галицько-Володимирської Держави
XII—XIV ст.

II. З польської групи, около 300 кв. м.,
що була частинами воєвідств краківського
і сяндомирського разом із князівствами О-
свенцімським і Заторським, а також спижсь-
ким староством.

Обі групи, як ми бачили вище, були за-
няті на основі двох ріжних історичних прав:
українська — на основі угорських претен-
сій до давньої Галицько-Володимир-
ської Держави, польська — на основі таких
самих претенсій чеських до давніх князівств:
Освенцімського і Заторського.

Та не зважаючи на се, Австрія злучила
обі сі ріжні під історичним оглядом групи
земель в одну адміністраційну цілість і на-
дала їй старе історичне ім'я україн-
ської групи, не вживане вже від XIV ст.:
— „Королівство Галичина і Володимирія“ (Kö-
nigreich Galizien und Lodomerien), до якого
в повній офіційальній титулятурі додавано ще:
„з вел. кн. Краківським та кн. Освенцімським
і Заторським“.

Під таким іменем землі сі становили про-
вінцію Австрії, пізнійше Австро-Угорщини,
від 1772 до 1918 р.

¹⁾ Dr. B. Pawłowski. Zajęcie Lwowa przez
Austrię 1772 r. We Lwowie, 1911.

¹⁾ A. Piller. Edicta et mandata universalis regni
Galiciae et Lodomeriae a die 11 Septembr. 1772 initae
possessionis promulgata. Leopoli, 1772. Ст. 1—2.

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ.

ЙОГО РОЛЯ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРНОГО Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ НА УКРАЇНІ.
В 120-ТІ РОКОВИНИ ЗАСНУВАННЯ.

Написав ВЯЧЕСЛАВ ЗАЙКИН.

ПО страшній катастрофі 1709 р. починається повільний упадок культурного життя в Києві. До поч. XVIII в. Київ був найважливішим культурним центром не тільки України, а й мало не всієї православної Словянщини (разом із напів-словянською тоді Молдавою); Київська Академія, київські видання й т. ин. відіграли велику роль в культурному житті не самої тільки України, але й Білоруси, Московщини, Молдави й навіть південно-словянських народів. У XVIII-ому ж віці Київ ступнево тратить своє велике культурне значіння, а в 2-ій пол. XVIII віку навіть на Великій Україні осередок культурної роботи переходить з Києва на схід, головним чином, у Слободжанщину.

Уже в 1726 р. на Слобідській Україні засновується Харківський Коллегіум¹⁾, який досить скоро починає конкурувати з Київською Академією. У протилежність заснованим також у першій пол. XVIII в. Чернігівській та Переяславській семінаріям, які мали характер середніх шкіл і по закінченні яких вихованці їхні часто вступали до Київської Академії, Харківський Коллегіум намагався давати більш-менш високу освіту, продовженням якої могли бути тільки удосконалюючі, переважно фахові студії (як і по закінченні Київської Академії) за кордоном та почасти, може, в Московськiм університеті. В 2-ій пол. XVIII в. Київська Академія поволі знижується до рівня середньої школи, призначеної майже виключно до підготування дітей духовенства на священницькі посади; а в той же самий час освіченіша частина слобідсько-українського населення робить старання до перетворення Харківського Коллегіуму на зразок університету.

Разом із тим широко розповсюджується на Слободжанщині й народня освіта. Вже в 1730-их рр. уся Слобідська Україна покривається сіткою невеличких правдиво-народніх шкіл, завдяки яким майже зникає нечитальність серед мужеського населення Слободжанщини, та й серед жінок дуже значно поширюється грамотність.

До Слободжанщини ж переносить свою діяльність і Гр. Сковорода. На Слобідській Україні живе він більшу частину свого віку, ширить свою високу-гуманну й широко-демократичну науку, викладає, де-який час у Харківськiм Коллегіумі, знаходить друзів і числен-

них учнів та прихильників, пише більшу частину своїх творів (з них де-які й називає харківськими; порівн.: „Басни Харківські“); на Слободжанщині він і вмирає, залишаючи по собі світлу та довговічну пам'ять і великі сліди своєї науки.

Високого рівня досягає культурний розвиток Слободжанщини на початку царювання Катерини II (вступила на царство р. 1762); знесення автономії й закріпачення козаків і селян (у 1760-их рр.) спершу не відбилися на культурному житті Слобідщини; лише згодом, у 1770-их і особливо в 1780-их та 1790-их рр. помічається шкода ріжнотоманітних реформ Катерини і в освіті Слободжанщини. В першу чергу гинуть народні школи (почасти щезають самі серед несприятливих умовин крeпaцького ладу, почасти їх нищить влада); Коллегіум наприкінці царювання Катерини (†1796) теж не тільки не розвивається далі й не перетворюється на справжню високу школу університетського типу, а, навпаки, починає відставати від європейської освіти, регресувати й наближатися до типу станово-духовної школи. По смерті Катерини II настає ще менш сприятливе для культурного розвитку царювання Павла (1796—1801), але по замордуванні його, зі вступом на російський престол ніби-то ліберального Олександра I, починається культурне відродження в усіх кряях тогочасної російської держави й найбільш усього на Слобідській Україні.

Серед численних слободжанських культурних діячів поч. XIX в. особливо відзначається Вас. Каразин, людина з енциклопедично-дилетантською освітою, з живою, енергійною та трохи акторською вдачею. Він робить ріжнотоманітні винаходи в техніці, сільському господарстві, засновує наукові товариства, складає найріжніші проекти наукових, технічних і т. ин. закладів, розвиває ріжні нові ідеї, стає піонером словянофілізму на Україні й т. д. Серед його проектів, винаходів, плянів і діяльності чимало було афектації, акторства й часом може нісенітниця; та поруч із тим багато й проектував і робив цей незвичайний чоловік корисного й високоцінного. Але найважливіше з усіх його діл це, без сумніву, подана ним ініціатива утворення Харківського Університету, першого університету на Великій Україні.

В. Каразин проектував утворити в Харкові університет не звичайного типу. Після його проекту, Харківська Висока Школа мала складатися не тільки з факультетів, які зви-

¹⁾ Харківський „Коллегіум“ мав саме цю назву „Коллегіум“ (а не „Коллегія“).

...верситетах, але й з від-
дних сільських, господарчих, ветеринарного,
східних мов і т. д. Зі своїм проєктом Каразин
звернувся (в 1802 р.) до громадянства Сло-
бідщини, й заклик його зустрів надзвичайно
живий відгук серед Слободжан. За короткий
час серед „дворянства“, купців, міщан та ин.
громадян Слободжанщини зібрано було дуже
велику як на той час суму грошей (400 тис.
карб.); в першу чергу жертвували учні, при-
хильники та приятелі Сковороди. За 2 роки
зроблені були всі важніші приготування, в вер-
есні 1804 р. затверджений був статут Уні-
верситету (правда, не в тому вигляді, як про-
ектував Каразин, а відповідно до статутів
звичайних університетів), і з початку 1805 р.
Університет почав свою працю.

На думку Каразина, Харківський Уні-
верситет повинен служити „на благо Укра-
їни и всей Россіи“¹⁾, (це б то на „благо“
Україні та всій державі Російській). І справді
Харк. Ун-тет приніс чимало користи Укра-
їні, відігравши визначну роль в історії укра-
їнського письменства, науки, журналістики,
а почасти й громадського життя та коопе-
рації; особливо визначна була роль Харк.
Ун-ту в житті України в 1-ій пол. XIX в.
(в серед. XIX. віку культурний осередок
України перейшов із Харкова знову до Києва,
а згодом до Львова); роль Харк. ун-ту, без
сумніву, була б іще визначнішою, якби на
перешкоді не стали „незалежні обставини“.

Велике значінне Харківськ. Ун-ту для
України відразу зрозуміли (чи може більше
відчули серцем) деякі тогочасні визначні
вчені-Українці, нпр. видатний тоді вчений-
хірург і популярний лікар-практик москов-
ський професор Олександр Шумлянський,
який кинув свою велику практику в Москві
й добре впорядковану клініку й перейшов
до Харкова, де до 1810 р. не мав своєї клі-
ніки; трохи пізніше так само перейшли до
Харкова проф. акушерства І. Камінський,
відомий також, як автор латино-російського
словника, (з Казани), проф. хирургії П. На-
ратович (з Москви) та ин.

Серед інших професорів-Українців Харк.
Ун-ту (того часу) згадаємо ще історика
Іллю Тимковського, який здобув собі імя
в укр. історіографії своїм виданням літопису,
а ще більше дуже цікавими мемуарами про
житте й шкільну науку на Лівобережній Укра-
їні 2 ої пол. XVIII в.

Серед Росіян перших професорів Харк.
Ун-ту визначними вченими були історик Успєн-
ський, автор першого огляду „русских“ (це б
то сх.- словянських) древностей, словесник

¹⁾ Цей вираз В. Каразина вміщений на памят-
нику, поставленому йому в Харкові в 1907 р.; тільки,
через політичні обставини вираз цей був змінений
(властиво кажучи, навіть сфальшований): на па-
мятнику написано: „на благо Южной и всей Рос-
сії“.

Ів. Ріжский, природознавець Громов, ма-
тематик Осіповский та деякі інші. Це
були (особливо Громов та Осіповский) не
тільки визначні фахівці, але також люде
з широким світоглядом і майже енциклопе-
дичною європейською освітою; вони зали-
шили твори по різноманітних наукових пи-
таннях і мали, без сумніву, не аби який вплив
на своїх слухачів.

Значне число катедер спочатку в Харк.
Ун-ті займали вчені західні. До Харкова
при заснуванні Ун-ту запрошено було бага-
тьох визначних у той час учених; дуже ста-
ранно запрошували, між инш., Гетого на ка-
тедру філософії, але Гете, по деяких ва-
ганнях, відмовився; про те він допоміг орга-
нізації Харк. Ун-ту деякими порадами, реко-
ментацією професорів то що. Взагалі ж, за-
хідні вчені дуже зацікавилися Харк. Ун-тетом
і досить охоче приймали запрошення на харк.
катедри; їх захоплювала ідея нести світло
європейської культури в далекий східній куток
напів-казкової „козацької“ України; „дикости“
вони не лякалися, бо мали, треба думати,
деяку уяву про культурний стан України
XVIII в. й не вважали її „диким“ краєм. Серед
цих, запрошених з Заходу, харківських про-
фесорів найвизначнішими, здається, були —
медик Корітарі, філософ Шад (запро-
шений по рекомендації Гетого), економіст
Якоб (який був перед тим професором у Гал-
ле й уславився також як філософ) та чимало
инш. Про те, особливо помітного впливу ці
вчені на Україні, здається, не залишили; що
правда, деякі з них, нпр. Якоб, Шад, і про-
були в Харкові не дуже довго.

Національний склад харківських профе-
сорів спочатку був дуже різноманітний; а че-
рез те й мови університетських викладів були
ріжні: чимало професорів викладали латин-
ською мовою; деякі читали лекції в німець-
кій або французькій мові, деякі — „на рус-
скомъ языкѣ“, під назвою якого не завжди
ховався однаковий зміст, бо коли в профе-
сорів-Росіян це був, справді, більш-менш чи-
стий російський язык, то в професорів укра-
їнського походження — навіть у їхніх писа-
них і друківаних творах, а тим більш у лек-
ціях раз у раз виявлявся український елемент.
Така різномовність викладів, без сумніву,
дуже шкодила науці; та тимчасово з цим
лихом треба було погодитися, бо деякі про-
фесори з Заходу могли викладати тільки ла-
тинською мовою або своєю рідною.

Чимало й інших було хиб і перешкод
до нормальної науки в новім Університеті,
та все ж таки великий культурний вплив його
помітився дуже скоро. В 1805 р. при Харк.
Ун-ті влаштована була друкарня (здається,
перша в Харкові), й слідом за тим по-
чалася досить жвава літературна діяльність.
По закону 1803 р. про цензуру, книжки цен-
зувалися в університетських містах ун-те-

тами, завдяки цьому в Харкові видавнича діяльність могла розвинутися досить вільно. Почалися й спроби наукових студій в Харкові — і за межами ун-ту, — між инш., над історією Слободжанщини (нпр., І. Квітка, дядько Г. Квітки-Основяненка, р. 1812 видав „Записку о Слободскихъ полкахъ съ начала ихъ поселенія до 1766 г.“), далі літературні видання, часописи, збірники; разом із тим з'явилися різні наукові та напів-наукові товариства, заснувався Харківський дівочий інститут, постійний театр і т. д.

На жаль, війни Росії з Наполеоном у значній мірі перешкождали інтенсивному культурному розвитку Харкова. А по закінченні цих війн почалася в російській державі дика реакція, яка дуже зле відбилася й на Харківським Ун-ті. Деякі професори були видалені з ун-ту, проф. Шад „в 24 часа“ висланий за кордон за те, що в його викладах знайшли думки, невідповідні християнській вірі. Через де-який час на катедру філософії, замість Шада, призначений був професором бувший „квартильний полицейській надзиратель“ Чанов; але опікун харк. шкільної округи З. Карнеєв проектував зовсім викинути з університетського програму філософію, бо „она ни во что ставить чорта и волшебниковъ, тогда какъ чортъ и колдуны много производятъ бѣдъ на свѣтѣ“. А з Петербургу давали поради, щоб професори на лекціях в усьому показували студентам вираз Премудрости Божієї — в будові людського тіла, простокутному трикутнику й т. ин.¹⁾ Наукова діяльність в університетах, зокрема в Харківським, майже припинилася на деякий час.

А про те, культурний розвій Слобідщини, якому давав провід Харківський Ун-тет, продовжувався. З 1816 р., при найближчій участі професорів, засновуються в Харкові перші часописи — „Українській Вѣстникъ“ проф. Філомафитського, „Харьковскій Демокритъ“ В. Масловича й т. д. Ці часописи були відгуком місцевого життя, життя України, займалися переважно справами, що торкалися українських земель; і, хоч мова була їх переважно російською (з певною домішкою укр. елементів), але спеціальний дослідник їх д. Баженов визнає їх правдиво-українськими органами і „Укр. Вѣстникъ“ називає першим укр. часописом. На сторінках цих часописів друкують свої твори й численні тодішні поети Слобідщини; тут маємо перші невдалі спроби Г. Квітки (рос. мовою), гут же вміщені й деякі відзначені високим галантом укр. твори П. Артемовського-Гулака.

Взагалі, під цей час помітно розвива-

¹⁾ В Петербурзі один професор під той час поинав лекції так: „Да будет началом моего слова Всеблагий Бог, да будет началом моего слова могущественный Александер (I), да примет начало слово мое от соизволения знаменитѣйшаго нашего попечителя...“ Подібні випадки бували і в Харк. Ун-ті.

ється на Слобідщині укр. поезія й Харків робиться центром літературного життя майже всієї Великої України. Крім найталановитішого з укр. поетів перед-Шевченкової доби П. Артемовського (ректора Харк. Ун-ту) та „батька укр. повісти“ Г. Квітки, серед цих харківських поетів визначаються Ст. Писаревський, Марта Писаревська, пізніш О. Корсун, А. Метлинський, І. Срезневський і, нарешті, М. Костомаров і багато инш. У 1830 их рр., знов таки при найближчій участі деяких харківських професорів, починають виходити спеціально-українські альманахи, нпр., „Українській Альманах“ и „Запорожская Старина“ проф. І. Срезневського, „Сніп“ Корсуна, „Молодик“ Бецького та ин. Всі ці видання мали величезне значіння в історії укр. літератури, а почасти й науки. („Запор. Старина“ — для етнографії, „Сніп“ — для критики¹⁾).

Етнографія під цей час починає розвиватися в Харк. Ун-ті й взагалі на Слобідщині дуже жваво, головним чином, завдяки професорам Срезневському та Метлинському. Де-яких успіхів досягає й слобідсько-українська історія, над якою працюють Г. Квітка, М. Костомарів (на жаль, його праці з історії Слобідщини загинули), В. Пассек, трохи пізніш М. Гербель та ин.

Нарешті, Харківський Ун-тет весь час у 1-ій пол. XIX в. є огнищем укр. демократичного слов'янофілізму, який у середині XIX в. переходить майже безпосередньо в українське народництво. Піонером цього слов'янофілізму був ще В. Каразин, а найвидатнішими представниками І. Срезневський, А. Метлинський і нарешті вихованець Харк. Ун-ту М. Костомаров, якого можна вважати, з другого боку, батьком укр. народництва.

Не зважаючи на надзвичайно несприятливі зовнішні обставини, Харк. Ун-тет виконав у 1-ій пол. XIX-го віку велику культурну роль в житті України; в значній мірі, саме завдяки Харк. Ун-тові, Слободжанщина на протязі майже всієї 1-ої пол. XIX в. „була — як майже ак. С. Єфремов, — першим центром українського літературного й національного життя“.

В серед. XIX віку культурний і національний осередок укр. життя переходить на захід, до Києва. Харків у 2-ій пол. XIX та на поч. XX в. відограє вже другорядну роль. Але Харк. Ун-тет і в цей час зостається (хоч і не в такій мірі, як раніш) визначним чинником укр. наукового й громадського життя.

Саме в 1850 их рр. з Харк. Ун-ту виходять, виховані під гуманістичним впливом проф. Чіжова, визначні громадські діячі Гор-

¹⁾ В „Снопі“ О. Корсун подав був ледви чи не перший укр. літературно-критичний огляд, який дає Корсуну право на ім'я першого чи одного з перших (принаймні) укр. критиків.

дiєнко, Козлов i Баллiн, усi троє — члени харк. укр. громади; Гордiєнко був довгий час мiйським головою й дiячем у Харкові й чимало прислужився культурному та економiчному розвитку Харкова, Козлов i Баллiн — пiонерами укр. кооперацiї й, здається, не аби-якими економiстами. Роля всiх цих дiячiв у культурному та економiчному життi України не оцiнена ще й досi.

Разом iз ними до харк. укр. громади належав i О. Потебня, який пiзніше (в 1870 — 1880-их рр.) зробився одним iз найвизначнiших язикознавцiв не тiльки на Україні, але i в цiлому свiтi; дуже велике значiнне мають також його працi по етнографiї. А для укр. нацiональної справи були надзвичайно цiннi де-якi його глибоко науковi, але викладенi в приступнiй формi, статтi про велике культурне значiнне нацiональностi й рiдної мови, в яких вiн доводив величезну шкоду всякої денационалiзацiї не тiльки для тих, кого денационалiзують, але й для самих денационалiзаторiв та для культури взагалi. О. Потебня, як язикознавець, утворив цiлу школу в науцi, з якої вийшли численнi вченi-вихованцi Харк. Ун-ту як нпр. акад. Овсянiко Кулiковський (Росiян), акад. Сумцов, проф. Ветухiв, Харцiєв i багато ин.; науковi iдеї Потебнi досягли ширшої популярностi лише в наші днi, а в недалекій будуччинi наука Потебнi, напевно, придбає ще бiльше значiнне.

Серед инших професорiв Харк. Ун-ту особливо багато прислуг укр. нацiональнiй справi та укр. культурi зробили Д. Багалiй та учень О. Потебнi — М. Сумцов; обидва вони продовжували свою наукову й громадську дiяльнiсть i на поч. ХХ в., а Д. I. Багалiй (тепер уже академик) продовжує свою наукову працю до нинi. Обидва вони визначилися як надзвичайно стараннi й невтомнi науковi працьовники й не менш енергiйнi громадсько-культурнi дiячi. Працею акад. Багалiя створена iсторiя Слободжанщини, iсторiя м. Харкова, iсторiя Харк. Ун-ту. Деякий час Д. I. Багалiй був ректором Харк. Ун-ту. Пiд його кермою виховалася цiла група укр. iсторикiв — Плохинський, Мiллер, В. Барвiнський та ин., i тепер за його провiдом готуються до науковi працi декiлька молодих укр. учених. Акад. Сумцов теж залишив помiтний слiд у працi, головнo в етнографiї; довгий

час вiн був деканом iст.-фiльольог. факультету Харк. Ун-ту й головою Харк. Iстор.-Фiльольогiчного Т-ва. З учнiв його треба згадати молодого вченого проф. М. Плевака. Завдяки працi ак. Багалiя та ак. Сумцова, Харк. Ун-т не губив до останнього часу свого хоч почасти укр. обличчя й, принаймнi, до певної мiри, виконував заповiт Каразина: „служити для добра України“. В Харк. Ун-тi, поруч з названими вченими, на прикiнцi ХІХ та на поч. ХХ в. працювали й иншi професори-Українцi (Чорноусiв, Каковський, Вол. Левитський, Максимейко, Киселiв та ин.), але їхня фахова праця не мала ближчого звязку з українською справою, або вони уникали цього звязку; та, в усякому разi, в культурно-громадських справах цi професори пiдтримували всi укр. нацiональнi заходи Д. Багалiя та М. Сумцова, й тому Харк. Ун-тет не раз виявляв свiй нiби-український характер, нпр. ушануванням пам'ятi великих дiячiв укр. культури, Сковороди, Г. Квiтки та ин., а також ушануванням докторськими дипломами великих укр. учених Iвана Франка та Ол. Єфименкової.

Нарештi, в 1907 році проф. Сумцов почав читати курс iсторiї укр. лiтератури укр. мовою. Мiнiстерство Освiти заборонило читання цього курсу, але пр. Сумцов, пiдтриманий всiм Ун-том, дочитав цей курс до кiнця року. Вiдновив читання цього курсу укр. мовою пр. Сумцов аж у 1917 р., пiд час революцiї. Разом iз тим i проф. Багалiй почав викладати укр. мовою iсторiю України. Малося на увазi заведенне ще деяких курсiв з укр. викладовою мовою; але, загалом, справа українiзацiї Харкiвськ. Ун-ту в 1917 рр. посувалася слабо. Перший Унiверситет Великiї України, який увесь час, серед усiх високих шкiл України, найбільше служив iнтересам укр. культури, пiд час будування укр. державностi, опинився у хвостi й не виявив себе майже ничим.

Тим часом у 1920 р. Харкiв був досить мiцно опанований росiйською червоною армiєю, й нова радянська влада знищила Харкiвський Ун-тет: вiн був роздiлений на окреми фаховi iнститути, завданням яких є пiдготовання фахiвцiв по народньому господарству, народнiй освiтi та медицинi. Унiверситету, як цiлого, в Харкові тепер нема.

ЗАМІТКИ.

ДОВКОЛА НАМОГИЛЬНОГО КАМІНЯ ІВАНА ХВЕДОРОВИЧА.

В І томі «Записок Чина св. Василя Великого», що оце цими днями появився на світ, умістив на ст. 132—140 д. В. Щурат невелику статтю: «Довкола намогильного каменя Ів. Федорова». Шановний автор спинився на тім докорі, який багато вчених працівників (між ними такі поважані, як Я. Головацький, о. А. С. Петрушевич, проф. С. Л. Пташицький і др.) кинули св. Онуфрійському монастиреві у Львові за непошанування пам'яті фундатора постійного друкарства українського Івана Хведоровича, що був похований на цвинтарі цього монастиря. Але головним чином д. В. Щурат спинився на «докорах» моїх, що й примушує мене відповідати на цю статтю, особливо ще тому, що о. А. Петрушевич відповісти вже не може.

Д. Щурат поставив собі завданням оборонити василиян св. Онуфрійського монастиря від усіх вище зазначених докорів; вважаючи цю оборону важливою, василияне видали статтю д. Щурата ще й окремою книжечкою.

Мушу наперед підкреслити, що, як то видно з цитати, яку на ст. 132 наводить з моєї статті д. Щурат (але наводить не точно, накидаючи мені діалектичних виразів, яких я ніколи не вживаю), я не писав проти св. Онуфр. монастиря, «будьтоби він уми с не¹⁾» допустив до знищення намогильного каменя Федорова»; отже вважаю, що це твердження д. Щурата до мене не відноситься.

Але спинюся на доказах невинності василиян св. Онуфрійського монастиря, які подає д. Щурат. Докази ці надзвичайно цікаві, бо вони дійсно тяжко обвинувачують василиян в непошануванні фундатора постійного нашого друкарства.

1. Року 1828 уряд австрійський наказав, щоби берегли пам'ятки старовини. На основі цього наказу В. Щурат робить такий висновок: «Огож не монастирська економія ані користь спонукали монахів св.-Онуфрейського монастиря до забрання намогильного каменя Федорова з цвинтаря і вмурування його в підлогу притвора, але правительственный розпорядок. Виконано його між роками 1812—1828 зовсім незалежно від касовання цвинтаря» (ст. 134).

З таким висновком не могу погодитися.

По-перше, — цеж був другий наказ (перший видано 1812 р.); чому треба думати, що василияне цього наказу таки послухалися? Року перенесення плити Хведоровича з цвинтаря до церковного притвору ці розпорядження всеж таки міцно й остаточно не встановлюють і не виключають можливости, що плиту перенесено ще до 1812 р. або й по 1828 р.

По-друге. Допустимо, що василияне виконали розпорядження уряду. Пригляньмося тоді, як же вони його виконали. В урядовім розпорядженні

говориться, що більші каміні треба вмурувати в церквах так, „*ażeby deszcz, z dachu opadający, ie nie psował, a napis czytelny został*“ (ст. 138). Тут ясно говориться, що пам'ятники треба вмурувати в стіну, а не в підлогу. Але з якихсь причин василияне обійшли наказа уряду і вмурували намогильну плиту Хведоровича не в стіну, а в підлогу; не в церкві, а лише в притворі... І які ж підстави єсть не допустити, що народ, входячи до церкви, не топтав намогильної плити великого мужа «брудними чобітьми»?

2. На мою адресу д. Щурат далі пише: «І не допано майже ціле століття історичної пам'ятки брудними чобітьми у притворі церкви, бо була вона під бічною стіною притвора закрита лавочками, як засвідчує о. Петрушевич» (ст. 134).

І з цим рішуче не могу погодитися, — бо ж не звісно, коли саме ці «лавочки» поставлено на пам'ятника; а крім того, сидючи на цих лавочках, чи ж не могли люде таки топтати пам'ятника славного мужа «брудними чобітьми»? Ці лавочки були просто непослухом урядовому розпорядку, що ясно наказував так замурувати каміні, щоби „*napis czytelny został*“ (цікаво підкреслити, що це речення в перекладі на українську мову на ст. 134 д. Щурат чомусь опустив). Та й взагалі скажіть, на милість Божу, нащо було ховати цінну пам'ятку славного нашого мужа аж під ці лавочки? Та ж у всіх культурних людей прийнято пам'ятники по славних мужах своїх виставляти на показ, а не ховати «під лавочки»...

3. Д. Щурат оповідає далі, що серед василиян св. Онуфр. м-ря «були одиниці вповні свідомі обовязку зберігати з піетизмом такі пам'ятки, як камінь Федорова, й пильнувати, щоби напис на нім не затерся» (ст. 134), — це були о. М. Гриневецький та о. В. Компаневич. Це так, але ж для справи нашої це ще мало промовляє. Перше, — ці саме отці можливо й шанували пам'ятку і розуміли цінну її, але скажіть, що було по них? Друге, — цінного напису на плиті проте не встергли, — його таки витоптано чобітьми, і пізніше можна було прочитати його не багато...

4. Оповідає також д. Щурат про те, що «як до Мекки з її святим каменем потяглись до св.-Онуфрейського монастиря поклонитися порохам Федорова і його пам'ятникови один за другим приїзжі представники російського ученого світа» (ст. 136). І що ж з того? Пам'ятника таки ж не вберегли... Року 1835-го був у Львові відомий московський вчений Пог'одін, — і він звернув увагу монастиря на непошану до пам'ятника Хведоровича. А що це було так, це ясно видно з листа Пог'одина 12 жовтня 1837 р. до о. В. Компаневича, що його для виправдання василиян видрукував д. Щурат. В цім листі відомий вчений писав буквально так: «Прошу Васъ покорнѣйше

¹⁾ Підкреслення тут, як і в інших місцях, мов *І. О.*

увѣдомить мене, исполнена ли моя просьба о переставленіи камня надъ могилою типографска Федорова изъ пола въ стѣну» (ст. 140). Та хиба ж в цьому чемному проханні не видно замаскованої образи інтелігентної людини, що була що найменше здивована тим, що таку цінну пам'ятку вихнули десь там в підлогу в притворі?...

А чи ж василияне це високо культурне й резонне прохання Пог'одина виконали? Сам д. Щурат на це відповідає просто: «Просьба Пог'одина не була сповнена» (137)...

5. І які ж були наслідки теї культурної опіки василиян над пам'ятником Хведоровича, яку боронить д. Щурат? Нехай говорять за мене Я. Головацький (його свідчення д. Щурат не цитує): «Я осматривавъ правѣ уже забытый тотъ памятникъ (Хведоровича). Онъ лежитъ по правой сторонѣ входя въ Церковь св. Онуфрія подъ лавками, на немъ стоящими, вставленный въ каменный полъ». Частину напису Головацький прочитав, «прочее вытерто или вытоптано ногами. Камень розломанный на серединѣ» («Зоря Галицкая» 1860 р. ст. 472, примітка**).

Чи ж це говорить про належне пошанування до Хведоровича?

6. Але найцікавіший кінець оборони д. Щурата. Він відразу пояснює нам всі темні питання охорони Хведорічевої пам'ятки: чому цеї пам'ятки не

вмурували в стіну? Чому її сховали «під лавочками»? Чому не виконали прохання Пог'одина перенести намогильного каміня з підлоги в стіну? Бачте, все це тому, що василияне боялися, щоб їх не запідозрили «в нахилі до схизми й москвофільства», бо то був час, коли «розпочинати якунебудь акцію в звязку з православним Федоровим і пригадувати польським кругам культ його, піддержуваний Москалями, не було Василиянам ані вказане, ані безпечне» (ст. 137)...

Отож коротко й ясно: Хведорович був православним, а тому... і т. д. З цього б, власне, й починати треба було...

Але д. Щурат підкреслює тут лише два моменти, коли василияне боялися цього підозріння «в нахилі до схизми», — рр. 1835—1838 та р. 1883-й; але цікаво б знати, чому ж плити Хведоровича не перенесли до відповідного місця в інші роки? А час же на це був... Чи може «підозріння» тревало й треває ж до сьогодні?

Така оборона д. Щурата. По цій обороні стало тепер зовсім ясним, що справді василияне, як лагідно писав я в «Старій Україні», таки «не звернули належної уваги на пам'ять великого мужа». Мої твердження осталися не збитими, — д. Щурат додав їм лише сили та документальних доказів.

31. I. 1925.

Проф. Ів. Огієнко.

M I S C E L L A N E A.

ПЕРЕД 60-ТИ РОКАМИ.

ПЕРША ГОСТИНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ТЕАТРУ ТОВ. „РУСЬКА БЕСІДА“ В ПЕРЕМИШЛІ.

Написав СТЕПАН ЧАРНЕЦЬКИЙ.

Дня 26 січня н. ст. 1865 р. прибула дружина українського театру тов. «Бесіда» під управою Омеляна Бачинського до Перемишля. Приїхала чотирма саннями пароха Буневець о. І. Витопинського, який в переїзді прийняв її сердечно в своїй хаті та гостив «радушним хліба-сіллю»¹⁾.

Перемишль приготувався на прийняття молодих дітей Музи. Іменованій делегатом «Виділу театрального» на Перемишль радник окружного суду (пізнійше посол до сойму і Ради державної) Василь Ковальський подбав заздалегідь про все, що було треба для вистав. А стояло воно не мало заходів. Саля «під Провидіннем» була в той час зайнята польською мандрівною театальною трупю під проводом Лобойка, в якого дружині і під якого оком ставила колісь (1861 р.) перші кроки славнозвісна опісля Гелена Моджеєвска. Та всеж таки завдяки невтомним трудам і значним личним впливом повелося Ковальському заключити з власником гостинниці і салі умову, на основі якої

¹⁾ Русскій народный театръ во Львовѣ... написавъ Н. Ч. Коломыя 1870.

театр «Бесіда» дістав у своє розпорядженне салю, зобов'язуючись заплатити за час найму: 1) за салю і три комнаты (в яких устроєно гардероби та мешканне для Бачинських) 72 ринських 50 крейцарів, а за 2) подію 12 р. Крім цього згодив делегат 100 крісел по 1 р. 50 кр. від вистави та сам заздалегідь похлопотав за музику, дрова, обстанову кімнат, оповістки і п.

Гарячим бажанням Перемишлян було, щоби театральні вистави розпочалися вже з днем 26 січня, бо в цей день був великий зїзд духовенства, що прибуло на засідання єпархіяльної комісії для управи вдовичо-сиротинським фондом. Та перевтома довгою дорогою і технічні згляди дали змогу зачати вистави щойно з днем 29 січня.

В склад театральної дружини входили: А. Моленцький (Найбок), І. Санковський (Сєроїчковський), В. Бучацький, Ю. Нижанковський, А. Витопинський С. Коблянський, а з жінок: В. Лукасевич (Кахникевич), М. Смолинська, Т. Клітовська, А. Богдан, М. Спринь. Капельником був Шмацяржинський, а технічно-адміністративні роботи

виконував Г. Пожаковський. — Суфлером був Черепашинський.

Директорською владою ділилися по половині Омелян Бачинський та його вродлива жінка. Бачинський, родом з під Самбора, син священника, зачав свою мистецьку кар'єру на дошках польської сцени, опісля переїхав в Росію. Після смерті Пекарського, став він директором мандрівного театру і давав вистави в Одесі, Балті, Бердичеві та Кам'янці Подільській, відки його в січні 1864 року викликав Ю. Лаврівський до Львова. Легко йому це прийшлося зробити, бо в той час в Росії стали неприхильним оком глядіти на польські й українські вистави, добачуючи »въ употребленію южнорусскаго нарѣчія какую то сепаратистескую пропаганду«. ¹⁾

Подруга Бачинського Теофіля Лютомська, донька управителя театру, виленська Полька, після короткої служби у варшавському балеті, вступила на мандрівну сцену, яких тоді стільки кочувало на західно-українських землях, виступала в Бердичеві в театрі Зелінського, а навіть у Києві в губернському театрі, що оставав під управою генерала Кобиліна. Вкінці опинилася в Кам'янці Под., одружилася з Бачинським і з ним приїхала в Галичину. Була це жінка незвичайної вроди, артистка з крові і кости.

На день 29 січня заповів театр виставу »Наталки-Полтавки«. Для перемиського громадянства театр взагалі, теж саме й твір Котляревського, не був новиною. Вонож бачило »Наталку-Полтавку« ще в р. 1848. Мало цього: одинадцять днів перед заповідженою першою виставою нашої дружини і »Лобойко зі своїми акторами пописувався в ній, хоч з дуже марним успіхом«. ²⁾

Театр тов. »Бесіда« дав у Перемишлі 20 вистав в часі від 29 січня до 13 марта. Репертуар цих 20-ьох вечерів увяляв собою дуже різноманітну і не рівну картину. З українських оригінальних творів бачив Перемишль: Котляревського »Наталку-Полтавку« та »Москаля-чарівника«, Шевченкового »Назаря Стодолу«, Квітчине »Сватанне на Гончарівці«, »Щару любов« і »Марусю, з дрібніших мало замінних перейшли через сцену: Янковського »Чумак український« та »Покійник-Опанас«, Велисовського »Бувальщина«, Дмитренка »Кум мірошник«, Григорія Карпенка »Сватанне на вечерниціх« та Ващенко-Захарченка »Один порадував, а другий потішив«. З галицьких авторів дебютував Іван Наумович зі своєю комедійкою »Заручини на помацьки«. Грала ще перерібку І. Вітошинського п. з. »Козак і охотник«. З перекладних творів вивів театр Корженевського, »Верховиці«, »Майстер і челядник« та »Вікно на першому поверсі«, з дрібніших або менше помітних творів виставлено ряд перекладів з французького, як »Слаба струнка«, »Голоден і влюблен«, »Адам і Ева«, »Материне благословенство« »40 літне дитятко 25-літнього батька«, »Донька старого актора«, »Мєсть Корсиканська« та з Коцебуе

»Два розсіяні«, перерібку з Пушкіна »Безумна« і переклад з польського »Мужики-аристократи«.

Заповіджено теж було у перве виставу »Підгірян« та із-за невивчення музичної частини з причини недуги капельника Шмацяржинського, відкликано її.

Репертуар сам говорить за себе. Були на ньому вже в другому році істновання постійної української сцени доволі помітні позначки декаденції, що наглядно проявлялися в збогачуванню репертуару чужими перекладними творами, які мали одну цю прикмету, що або давно вже зійшли або щойно сходили з репертуарів інших театрів.

Відчувала це й розуміла українська публіка. Про це свідчила найкраще її фреквенція на поодиноких виставах. Та всеж таки верх брала любов до свого мистецтва, до своєї молоді інституції, про що свідчить матеріальний успіх вистав.

На 20 вистав в Перемишлі продано — як зіставив у звіті Ковальський — 1.436 крісёл і 3.165 прочих місць. Доходу брутто було 2.291 р. 25 кр. З огляду на незвичайний успіх дали одну виставу (»Назар Стодола«) в користь театральної дружини, другу (»Безумна« і »Мужики-аристократи«) в користь убогих учеників Перемишля, при яких — мимоходом кажучи — директор не позабув стягнути половину чистого доходу собі.

Всі майже вистави українсько-народнього театру тов. »Руська Бесіда« мали в Перемишлі гарний артистичний успіх. Свідчать про це голоси сучасної преси своєї й чужої, а склалися на цей успіх і вправність режисерської руки і старанність всеї дружини — а попри це все і той вплив, який з природи мала на вистави численна фреквенція публіки і незвичайно щире відношенне перемиського й доохрестного громадянства до акторської дружини й всеї інституції.

Вже першою виставою »Наталки-Полтавки« здобули собі наші актори щире признание. Були хвилі, в яких зривалася буря оплесків, а на сцену падали цвіти. Правда, бували вечери, коли найсердечніше й найприхильніше настроєне громадянство знало, що такі »перлини« драматичної творчости як »Чумак український«, »Кум-мірошник«, »Покійник Опанас«, »Сватання на вечерниціх« або »Козак і Охотник«, а з перекладів: »Голоден і влюблен«, »40-літне дитятко 25-літнього батька«, »Дочка старого актора«, »Два розсіяні«, »Безумна« і ще дещо — мали на собі пліснь і порох перестарілих: концепцій, мотивів і драматичної техніки. Перемишль витав свою сцену і її робітників щирим не лукавим серцем. Віджили в ньому горді спомини про давне минуле. Не бачив недомагань, не аналізував промахів, лише одушевлявся рідним словом і рідною піснюю, що плили зі сцени. Публіки в театрі все було повно. Ходили духовні достойники, світська інтелігенція, доохрестне духовенство, шкільна молодь, селянство, Поляки і Німці. На виставі »Материного благословенства« через два акти був присутній тодішній намісник барон Паумгартен.

¹⁾ Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсієва. С. Петербургъ 1868.

²⁾ Вѣстникъ. 1865 ч. 7.

Звізду була все Бачинська. Її креації в „На- талці Полтавці“, „Сватанню на Гончарівці“ „Щи- рій любові“, „Марусі“, а з перекладів у „Вер- ховинцях“ „Вікні на першому поверсі“ »Мате- риному благословенстві« викликували одушев- лення. Додержував їй поле (хоч не все) Бачин- ський. З молодших добували признание й симпатію Витошинський (амант), Сероїчковський, Нижанков- ський, Коблянський і Лукасевичівна. — Критич- нійше оцінювала публіка Моленцького (рутино- ваного, талановитого актора, що, на жаль, мав схильність до шаржу, а що більше: не знав, як слід, української мови) і весь прочий жіночий персонал.

З голосів про вистави в Перемишлі, що по- неслися в сучасній пресі, найзаметніші рецензії поміщені в »Слові«. Писала їх людина, що лю- била рідне театральне мистецтво і мала про нього непересічне розуміння. По за словами признання, одушевлення й заохоти, не забуває звернути увагу на нестійність деяких виставлених творів, на без- пляйшовість репертуару, на невідповідну обсяду дальшерадних роль, на хибні перекладів, а то й на промахи в грі акторів, від самої Бачинської по- чинаючи. Відважно стає навіть в розріз з львів- ською критикою. Оцінюючи виставу пєси »Адам і Ева«, з якою Бачинські виступали навіть в те- атрі Скарбка і здобули велике признание, пере- миський рецензент каже сміло, що в цій пєсі, »якою торік у Львові одушевлялись, гра Бачин- ських не принесла ожиданого одушевлення, хоч на загал вдоволила«. ¹⁾

Делегат »Виділу театрального« Ковальський у звіті своїм робить замітку, що вражали ухо Перемишлян такі слова на сцені як: »брешеш«, »потилиця«, »люди виздыхали« і радить »зречися цієї оригінальності, яка нам шкодить у сусідів а нам самим на ніщо не придатна«. ²⁾ Не менше осуджували всі, що »огидна горівка« таку велику роль грає на нашій сцені. А передовсім поручає конечно пропустити анахронічний, смішний і дра- зливий уступ в »Сватанню на Гончарівці«, в якому Олекса хвалить панщину. ³⁾

Як причиною до картини життя першого покоління наших акторів інтересний уступ зі звіту Ковальського: »Всім паням належить дати свідоцтво дуже чесного поведення, а в першій ряді подякувати дирекції, що всіх їх при собі поміщувала і для всіх спільний стіл удержувала.«

Взагалі дружина поведилася достойно. Ні дирекція, ні члени дружини не ходили по домах продавати білети, як це загалом було в той час прийнято в польських провінціональних театрах.

Була ще одна нагода, де українська теа- тральна дружина зіткнулася по за виставою з пере- мишлянським громадянством.

Дня 19 марта святкував Перемишль Шев- ченкові роковини, а на цих „музикально-декляма- торських“ вечірницях велику частину програми виконали члени театральної дружини. Бучацький

деклямував Федьковичеву баляду „Довбуш“ Шев- ченкового „Гамалію“, п. Лукасевич виголосив Шевченкову „Причинну“, Коблянський поезію Кс. Климковича „На вічну пам'ять Тарасові“.

Вінець слави зєднали собі на цих вечерни- цях п. Вахнянин і п. Лукасевич, яка цьому ве- черові повабу й уроку додала. ¹⁾ Бучацький де- клямував може надто театральню, та Коблянський віршом Климковича „промовив до серця і голови“ слухачів. Особливо ефектовний був кінець стиха про народне лихо:

Дамо йому раду, дамо, хотьби всюди,
На світі, край світа, зникнемні люди,
Здохтали всю правду, зрєклися свободи:
Дамо йому раду, — хотяб всі народи
Невольні на вольних хотіли ставати:
Дамо йому раду, — як схочемо дати!
Хіба що останній із руського люду
Зчурається роду і правду забуде,
Забуде одвічний Завіт України, —
Тоді хай загине — хай люд той загине,
Слїду не оставить — хай зваляться гори,
Дніпро нехай висхне і виступить море
И затопить ті люди, — бездушні потвори!
Но доки на горах, край моря і в полі
Народ наш великий, пропачий без волі,
Живе-проживає, милуючи правду —
Дамо собі раду, дамо собі раду!
І — з попеду фєнікс — з тієї руїни
Таки ще воскресне доля України!

Після цих слів залунало: „Ще не вмерла“... А були це часи, коли над нашим життєм віяв уже зимний вітер від півночі і в той сам день виділ „Бєсїди“ як арендар салі „Народного Дому“ у Львові не прихилився до прошенія комітету, що устроював Шевченкові вечерниці у Львові, і не відступити на сю ціль салі.

За весь час побуту театру в Перемишлі не зарисовувалось сильнійше ніяке непорозуміння між членами дружини й дирекцією, а о скільки приходило до якого конфлікту, все його лагодив з „веселою усмішкою вродженого миролюбія“ делегат Ковальський. ²⁾

Зі сердечним жалем пращав Перемишль теа- тральню дружину, не забували їй на дорогу дати деякі вказівки і пораду. Оцінюючи далі в Пере- мишлі вистави, каже перемиський рецензент, ³⁾ що „вони не відповідають ще головному завданню драматичної Музи, яка має невинно забавляти, а забавляючи, разом і поучати, ублагороднювати почування, спрямовувати гадки глядачів до вис- ших ідей.“

Тому „сердечна дяка цим всім авторам, що до сеї пори по змозі оживляли українську сцену. Та годі при цьому остати. Бо часте повторювання одних, а то ще й в більшости підрядних драма- тичних творів, одних акторських манієр — нав- кучиться, гра акторів збудення, а в слід за цим ревність і охота публіки прохолоне. Пора тепер

¹⁾ Слово, 1865, ч. 9.

²⁾ Звіт В. Ковальського з дня 25 марта 1865.

³⁾ Ibid.

¹⁾ Мета, 1865, ст. 80.

²⁾ Русській народный театр... написаль Н. Ч.

³⁾ Слово, 1865, ч. 16.

кинути українським поетичним талантам передовим на перекладання славніших драматичних творів: Шекспіра, Кальдерона, Корнея, Гете, Шіллера, Фредра та інших славних європейських драматургів, раз, щоби цими перекладами піддержати українську сцену, а опісля щоби себе й других образувати й приготувати до оригінальної

обробітки трагічних і комічних яв з рідної історії, а іменно з пребогатого в геройські і трагічні події козацького життя. А давно вже дожидає наша геройська козачина поета, щоби її живцем перед нащадками змалював в драмах, так як пок. наш кобзар Шевченко відкрив її в своїх епічних поезіях.“¹⁾

ХРОНІКА.

ХАРКІВСЬКА НАУКОВО-ДОСЛІДЧА КАТЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.

ОГЛЯД ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ В 1922—1924 РР.

86160
Після того, як радянський уряд України у 1920 році зруйнував Харківський Університет, розбивши його на три окремі фахові, практично-професійні інститути — медичний, народного господарства й народної освіти (з відділами — професійної освіти й соціального виховання)¹⁾, умовини для наукової праці в цих високих школах зробилися надзвичайно тяжкі. Тоді харківські професори, йдучи за прикладом московських, почали клопотатися про заснування в Харкові наукового товариства з науково-дослідчими катедрами, в якому мусіла б зосередитися вся наукова діяльність у Харкові. Але таке наукове товариство в Харкові не було дозволене. Натомість засновані були окремі науково-дослідчі катедри, серед яких особливо упривілейоване становище зайняла катедра марксизму, на чолі якої перший час стояв проф. С. Семківський, Жид — меншевик (племінник Л. Троцького), високо-освічений і ширий марксист, якому чимало зобов'язані всі науково-дослідчі катедри в Харкові²⁾. Навпаки, з катедрами історії вийшло багато непорозумінь і перешкод при їх заснуванні. Катедру загальної історії так і не дозволено було організувати. Пощастило тільки, та й то з великими труднощами, відкрити катедру історії культури. Після багатьох перемов, завдяки деяким сприятливим обставинам, у 1921. році одержаний був також дозвіл на заснування катедри історії України; але організування цієї катедри почалося, та й то дуже поволі, тільки в 1922

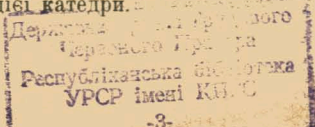
році. На чолі катедри стали акад. Д. Багалій (яко керownik катедри), акад. М. Сумцов (керownik етнографічної секції) та проф. В. Барвінський (керownik історичної секції); по смерті акад. М. Сумцова († 1922 р.) керownikтвом етнографічною секцією обняв проф. О. Ветухів. Крім того у склад катедри увійшли: яко дійсні члени — проф. О. Білецький, проф. О. Федоровський та „червоний професор“ М. Яворський і як наукові співробітники молодші вчені — проф. С. Гаєвський, проф. М. Плевако, проф. С. Таранушенко та пані Н. Мірза-Авакянц.

З цих керowników і співробітників катедри над українською історією (в стислому значінні слова) працюють акад. Багалій, В. Барвінський, Н. Мірза-Авакянц та М. Яворський. Дуже інтенсивну наукову діяльність провадить акад. Багалій. За останні роки він написав цілу низку нарисів з історії української культури, зібраних у приготованому до друку, але, здається, ще не надрукованому збірнику його творів „Нариси по історії укр. культури“. Разом із тим акад. Багалій редагував усі видання Харківської Катедри історії України, в тому числі недавно виданий „Науковий Збірник в пам'ять акад. М. Сумцова“, до якого написав передмову. Під його ж редакцією та з його коментаріями й додатками виходить в укр. виданні „Історія українського народу“ О. Єфименкової. Як доповнення до цієї праці акад. Багалій написав „Історію України в 1850—1923 рр.“ Спільно з М. Яворським акад. Багалій написав і видав розвідку „Український народній філософ Скворода“. Але найважливіша з останніх друкованих праць акад. Багалія — „Нарис укр. історіографії“, який є першою в нашій науці спробою широкого, систематичного викладу укр. історіографії. „Нарис“ цей видає Київська Українська Академія Наук; досі виданий тільки 1-ий випуск. Нарешті, акад. Багалій приступив до складання свого великого курсу історії України, програм якого він прочитав в одному з засідань катедри. У своїх останніх творах акад. Багалій залишається вірним своїм старим поступово-народницьким історичним поглядам з невеликим тільки нахилом у бік еко-

¹⁾ Останній Інститут, заснований замість історично-фільологічного та фізично-математичного факультетів Університету, пережив цілу еволюцію за 1920—22 рр. Спершу засновані були окремі інститути — суспільних наук (замість історично-фільологічного факультету) й фізично-математичних наук; потім ці 2 інститути були об'єднані в інститут теоретичних наук, який згодом переформований був у інститут народної освіти в теперішньому його вигляді; з травня 1922. року на відділі соціального виховання цього інституту заведені були виклади всіх предметів українською мовою; в усіх інших високих школах у Харкові виклади, за винятком окремих небагатьох предметів, ведуться мовою російською.

²⁾ У 1922. році проф. Семківський, як меншевик, примушений був відмовитися не тільки від керування, але й від праці по катедрі марксизму; тепер він працює по катедрі історії культури, як керownik соціологічної секції цієї катедри.

¹⁾ Слово, 1865, ч. 16.

номічного матеріалізму. Діяльність, страшенна переобтяженість працюючим часом відбивається на нових творах акад. Багалія як не має, очевидно, можливості за ретельними викладами й справами використовувати у своїх творах найновішої історичної й особливо історіософічної літератури.

Далеко менш енергійну діяльність виявляє учень акад. Багалія проф. Віктор Барвінський, без сумніву, старанний і сумлінний, але не дуже продуктивний учений. З його останніх праць найбільша присвячена „Малоросійській Колегії 1722—1727 рр.“ (здається, ще не надрукована).

Пані Н. Мірза-Авакянц написала розвідку „Землеволодіння в Лівобережній Україні XVII вв. (по даних генерального слідства про маєтності)“ й видала „Читанку по історії України“ (в двох випусках).

Дуже багато написав (і надрукував) М. Яворський й, історик офіційно-комуністичного напрямку; але історичні писання М. Яворського це не наукові розвідки, а публіцистика, й до того ж (додамо) наскрізь тенденційна. З писань М. Яворського назовемо тут: 1) „Нарис історії України“, 2) „Коротка історія України“, 3) Періодизація в історії України“, 4) „Нарис українсько-руської історії“, 5) „Татарська революція на Україні в XIII ст.“, 6) „Україна в 1-ій пол. XIX ст.“, 7) „Історія революції на Україні“, 8) „Нарис історії КП(б)У“, 9) „Теорія класової боротьби“ то що.

Етнографією й почасти методологією історичних та фільологічних наук займається проф. Олекса Ветухів. Недавнім чорносотенець і українофоб, фундатор чорносотенного журналу „Мирний Труд“ (що виходив у Харкові під редакцією відомого чорносотенця-україножера проф. О. Вязигіна), нині проф. Ветухів у своїх методологічних працях схиляється до офіційно-комуністичного напрямку. Найзначніші з його нових методологічних творів: „Акад. М. Сумцов та потєбнінство“ (нарис, уміщений в Збірнику в пам'ять ак. Сумцова) та написана разом з проф. Андрієм Ковалевським розвідка „На шляху до наукової методології“. Проф. О. Ветухів редагує повне видання творів О. Потєбні. Крім того, він продовжує свою велику працю по етнографії „Заговори та інші роди народнього лікування, засновані на вірі в силу слова“ (перші два томи цієї праці ще перед великою війною Петербурзька Академія Наук удостоїла почесним відзивом).

По археології цілу низку творів, писаних переважно російською мовою, опублікував проф. Олександр Федоровський (з походження Українець). Серед цих творів звертають на себе увагу „Археологія Слободської України“ й „До справи складання археологічної мапи України“, в яких проф. Федоровський подає висновки своїх і чужих праць по археології України, особливо Слобідської.

Історії українського мистецтва присвячує свою діяльність проф. С. Таранушенко, який написав велику розвідку „Памятки мистецтва старої Слободжанщини“. Крім того він приступив до друкування складених їм „Матеріалів

до історії укр. мистецтва“. В Збірнику в пам'ять акад. Сумцова проф. Таранушенко вмістив невеликий нарис з історії літератури „До питань про Лермонтовські мотиви в „Кобзарі“ Шевченка“ (який є частиною його ще студентської праці „Лермонтов і Шевченко“).

Над історією української літератури тепер працюють О. Білецький, С. Гаєвський та М. Плевако. Проф. Олександр Білецький та студій над історією української літератури звернувся недавно. Раніш він працював по історії західно-європейських та російської літератур і по методології історії літератури. За останній час проф. Білецький написав декілька цінних розвідок з історії української літератури XVII—XVIII вв. (нпр. про укр. драму XVII—XVIII вв. і т. д.) та низку нарисів і рецензій про найновішу українську літературу (про М. Хвильового, М. Доленга-Клокова та ин.). Разом із тим проф. Білецький продовжував праці з історії західних літератур та з методології історії літератури. Проф. Білецький є, без сумніву, одним з найвищих значніших істориків літератури на Великій Україні. В. Дорошенко вважає його марксистом¹⁾; але мені здається, що марксистський елемент у працях проф. О. Білецького це тільки необхідна на Наддніпрянщині данина часові та „незалежним обставинам“.

Проф. С. Гаєвський працює також і по історії української літератури (найзначніша праця — „Великодні та різдвяні вірші“) й по методології історії літератури („Теорія поезії та ин.).

Проф. Микола Плевако працює над широким загальним курсом історії укр. літератури. Крім того, він видає „Хрестоматію української літератури“; досі видав дві частини хрестоматії нової укр. літератури; 1) від І. Котляревського до І. Франка й 2) від І. Франка до останнього часу. Надрукував також „Огляд укр. дитячої літератури“, нариси про Сковороду („Г. Сковорода в світлі художньої творчості“, „Гр. Сковорода й укр. письменство“), склав „Бібліографію писань Б. Грінченка“, написав розвідку „Дума про Ганжу Андібера“ й т. д. Проф. Плевако у своїх творах не гониться за оригінальними ідеями, а натомість дбає за ґрунтовність своїх дослідів.

Під керівництвом згаданих професорів при кафедрі історії України готуються до наукової діяльності більш п'ятнадцяти аспірантів; серед них деякі вже встигли зарекомендувати себе поважними науковими працями й дехто з них навіть займає професорські кафедри у високих школах (Шманкевич, Андрій Ковалевський); на прикінці 1924 року найбільше підготовані з аспірантів мали бути, по представленні дисертацій, переведені на становище наукових співробітників.

Найвидатнішим серед цих молодих учених є Андрій Ковалевський (недавно обраний професором ІНО); він скінчив Інститут Східних Мов та історично-фільологічний факультет Університету, студював також природничі науки, володіє

¹⁾ В. Дорошенко. Найновіша українська література. Календар-Альманах „Дніпро“ на 1925 рік.

багатьма мовами, має не аби-який поетично-драматичний талант (найзначніша драма філософічного характеру „Іфігенія в Таврив“ ще не надрукована); акад. Багалій та інші керівники катедри покладають на нього дуже великі надії. А. Ковалевський працює по методології історично-філософських наук («На шляху до наукової методології», «Питання економічно-соціальної форми в історії літератури» та ін.), по історії укр. філософії („Етика Сковороди“, „Розвиток етичних поглядів Сковороди“, „Легенди про Сковороду“, „В. Лесевич“ та ін.), по історії укр. літератури, по етнографії й т. д. Найважливіша його праця — «Актуальні божества в старій Україні».

Цінні розвідки по історії українського права дав проф. Шманкевич, Галичанин, б. прив.-доцент Кам'янецького Університету («Спроби кодифікації укр. права», «Впливи укр. права на російське» й т. д.).

На полі української історіографії дуже цінних здобутків досяг М. Горбань, також Галичанин, який знайшов деякі незнані досі історичні рукописи кінця XVIII — поч. XIX в. З праць М. Горбаня досі надруковані: 1) „Нариси з української історіографії, вип. 1: новий список літопису «Краткое описание Малороссии»“. 2) „Невідома записка Марковича «Объ ищущихъ козачества» (поч. XIX в.)“ та ін. З писаних його праць найважливіша — „Записки Г. А. Полетики“.

Досить різноманітну діяльність виявив І. Єрофеєв, який працював і по соціальної історії України (розвідки про стан селян на Правобер. Україні в XVIII—XIX вв. та про народні рухи на Правобережжі в ту добу, писані на підставі нових архивних матеріалів) і по історії укр. літе-

ратури („Щоголів і укр. дума“, „Питання про укр. думи в працях акад. Сумцова“, „Головні мотиви байок Л. Глібовальта (м.)“).

Помітних результатів досягла також пані Г. Тесленкова на полі археології, допомагаючи в археологічних студіях проф. О. Федоровському.

Інші аспіранти катедри працювали: по історії укр. культури — п. Водолажченко („Укр. освіта XVIII—XVIII вв.“), по історії укр. права й соц. побуту — Бузинний, по етнографії — п. Данковська, по історії укр. мистецтва — пп. Берченкова й Степанова, по історії укр. літератури — В. Білецька („Етнографізм у творах Щоголева“ та ін.), Панченко („Спроба марксістського освітлення творчості Шевченка“), П. Тиховський („Адам Міцкевич в укр. перекладах“, „Глібов і Боровиковський, як два типи байкарів“), І. Ткаченко („Акад. Сумцов і слобожанське письменство“), А. Шамрай („О. Потебня й методологія історії літератури“ та ін.).

Катедра приступила недавно до видання наукового збірника (вийшов поки що 1-ий том, присвячений пам'яті акад. Сумцова), влаштовувала урочисті засідання (в пам'ять Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Глібова, Я. Щоголева та акад. Сумцова), мала чимало чергових засідань, на яких були зреферовані майже всі зазначені тут праці старших і молодших працівників катедри, й т. д. Праця катедри провадилася при дуже несприятливих обставинах; у 1923—4 рр. ці обставини подекуди ніби-то поліпшали, принаймні з матеріального боку в порівнянні з р. 1922-им, але дальших змін нема. А про те, як бачимо, не зважаючи на ніякі обставини, українська наукова діяльність на Великій Україні не завмирає.

В. З.

БІБЛІОГРАФІЯ.

ОЦІНКИ Й ЗВІТИ.

Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства. Том I. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV—XVIII вв. (Збірник філософської секції Наук. Тов. ім. Шевченка Т. XIX, XX, XXI). Львів, 1925. Ст. II + 418.

У книзі проф. Ів. Огієнка вигаємо перший систематичний огляд українського друкарства. В томі I-ім автор переходить історію білорусько-українського друкарства (стр. 12—14), опісля обговорює широко друкарство на галицькій землі (стр. 33—156), на Волині (стр. 156—232), на Київщині (стр. 232—316), на Чернігівщині (316—358), на Поділлі (стр. 345—350), на інших землях Східної України (стр. 350—60). Вслід за тим займається проф. Огієнко друкарством у слов'янських народів (стр. 360—67), московським друкарством на українських землях (стр. 367—76) і друкарством інших національностей на етнографічних землях України (стр. 376—82), а вкінці дає доповнення (стр. 382—88), післямову

(388—9), покажчик (стр. 319—413) і зміст книги (414—18).

Книжка проф. Огієнка се огляд нашої культури за протяг чотирьох віків. Вона дає величні докази, як сею культурою дорожили наші батьки, які перепони вони переборювали, який чудовий вклад вносили вони до скарбниці культури Славянства, з якою терпимістю і пошаною відносилися вони до культурних змагань інших народів, що замешкували етнографічну українську територію, та як українську культуру, а спеціально друкарство, нищила Московщина протягом 17 і 18 віку, коли вона вже станула сильнішою ногою на українських землях. Побіч історії друкарень займається автор історією друків, які із них вийшли, та тими нераз тихими, забутими друкарями, що несли світло на українські та московські землі, а за те переживали цілу мучителю історію неводжень, нужди і насильного нищення із ріжних сторін. Начислив тут проф. Огієнко чи не більше

як сотку призвані друкарів, культурних героїв, або й мучеників за культуру українських земель.

Коли числимося з обставинами, що ми нині відмежені від Сходу, що навіть найбагатший «Національний Музей» у Львові не має повної збірки стародруків, що сам автор живе на еміграції серед крайно несприятливих умов життєвих — то ми зневолені віднести до сеї книжки не то із захопленням і пошаною, але і з подивом для совісності і точности автора, для ясного викладу, яким пронизаний величний твір, для тої легкоти пера, котрим орудує автор, через що книжку читається без утоми а з дійсною душевною розкіпшо. Твір проф. Огієнка се не тільки цінний, монументальний підручник для учених, але й для молодіжи, що нині може зайнятися широкою закроєною історією поодиноких друкарень, книжок, чи друкарів. Серед культурних націй, як англійська, така книжка найшласьби у кожній хаті інтелігентного громадянства.

Б. Студинський.

Україна. Науковий трьохмісячник українознавства. Орган Історичної Секції Всеукраїнської Академії Наук під загальною редакцією голови секції акад. Михайла Грушевського. Накладом Державного Видавництва України. Київ, 1924. 8°. Кн. 1—4. Стор. 206 + II + 191 + (I) + 191 + (I). Ціна кожного випуска 2 карб.

Поворот акад. Михайла Грушевського до Києва означився вже великим оживленням українського наукового видавничого руху. Одним із свідощів цього оживлення є відновлення трьохмісячника «Україна», колишнього органу Українського Наукового Товариства в Києві. Під його фірмою вийшло в 1914 р. чотири випуски, в 1917 два, а в 1918 один. Від весни 1921 р. поодинокі секції київського Українського Наукового Товариства прилучено до Української Академії Наук. Наслідком цього відновлена «Україна» стала органом Історичної Секції Всеукраїнської Академії Наук.

Завдяки незвичайному організаційному хистові акад. М. Грушевського появилися від літа чотири книги в трьох випусках відновленої «України». Всі вони свіжі, цікаві й цінні. Довершила цього редакція серед найтрудніших обставин, про що читаємо в післяслові до останньої книги «Від Редакції» ось що: «Було тих труднощів багато. Організаційна енергія наша в величезній масі, на жаль, мусіла йти на поборення всяких технічних дефектів і невязок, протягом цілих місяців з дня на день, зранку і до кінця робочого дня, — далеко більше ніж на чисто редакційну чи наукову роботу». Наслідком цього «ще літом цього року наші видавничі пляни здавались утопією».

Перший випуск, присвячений «незабутній пам'яті Ореста Левицького, високо заслуженого історика, члена редакційної колегії України», приносить дві фотографії покійника з 30-х і 60-х років життя й теплий його некролог пера акад. М. Грушевського.

В тіснім звязку з поворотом акад. М. Грушевського до Києва стоїть і задумане видання козацького епоса (дум), історичних пісень і балад. Час, коли акад. М. Грушевський прийняв катедру

історії українського народу у Всеукраїнській Академії Наук, зійшовся з п'ятидесятиліттям від появи славного видання українських історичних пісень під редакцією Вол. Антоновича й Мих. Драгоманова. «Нинішнє п'ятидесятиліття нагадує нам про сю недокінчену працю, про сей несповнений обов'язок перед народом і його творчістю» — відзивається акад. М. Грушевський у статті «П'ятдесят літ «Історических пісень Малоруського народу» Антоновича і Драгоманова» до всіх людей, що розуміють вагу задуманого видання. З огляду на те, що «Стара Україна» може дійти туди, куди не дійде київська «Україна» з зазначеною статтею акад. М. Грушевського, варто піднести тут його слова про те, як даремно він розспитував за ріжними рукописними матеріалами: текстами, зібраними до старого видання, й іншими, і повторити оці його питання: 1) Чи не відомо кому, де переховуються тексти, вжиті для старого корпусу дум і пісень, особливо матеріали, що їх не вивіз Драгоманів за кордон, а саме тексти другої половини XVIII в. й гайдамацький цикль? 2) Чи не відомо кому, де знаходиться копія записів Ломиковського з його іменем, котру привозив до Києва в 1870 рр. пок. Маслов, і з неї зняв тоді копію Драгоманів, але без права опублікування, як про це розповів пізніше в «Життю і Слові» з 1895 р.? 3) Хто знає, де взагалі переховуються які небудь записи дум, хоч не використані, хоч і використані вже до друку? Вказівки й тексти дум, історичних пісень і балад для скопювання треба пересилати на адресу катедри історії українського народу у Всеукраїнській Академії Наук у Києві.

З інших статей і матеріалів усіх трьох випусків «України» при їх систематичнім перегляді треба згадати наперед статтю проф. Евг. Тимченка „Словянська одність і становище української мови в словянській родині“. Автор виводить, що беручи під увагу число фонетичних процесів, українська мова стоїть найближче до білоруської мови, маючи з нею 16 спільних фонетичних процесів, далі до великоруської з 12, словацької й чеської з 10, сербської й словінської з 8, болгарської з 7 й польської та долишнудужицької з 5 спільними фонетичними процесами.

В давнє мистецтво України ведуть нас дві статті Миколи Макаренка: „Найдавніша стінопис княжої України“ з храму Спаса в Чернігові й „Запорозькі клейноти в Ермітажі“, опис чотирнадцятих запорозьких корогів, обидві статті з приложеними знімками, далі стаття Данила Щербаківського „Готичні мотиви в українському золотарстві“ (в хрестах, гробницях, чашах, кадьльницях, оправах евангелій XVI—XVII ст.), також із знімками, нарешті частини й стаття акад. Олексія Новицького «Муміфіковані тіла в Седневі» з знімками.

Володимир Щербина в статті „Лаврентій чи Діонісій?“ підносить питання, чиім іменем требаб називати найстарший відпис літопису, відомий досі під назвою Лаврентіївського кодексу. Автор думає, що чернець Лаврентій довершив,

що правля, відпису літопису, але кермував справою два рази згаданий в записці Лаврентія суздальський-нижегородський єпископ Діонісій, Українець родом, і про нього саме зібрані вістки в статті.

Театральній справі присвячена замітка акад. Вол. Перетца „Найдавніша згадка про театр на Україні“, де автор указав із 1560—70 рр. подібні обвинувачення єзуїтів, як Вишньський говорив про українських учителів у своїй згадці про театр у посланні до стариці Домнікії. З таким виводом можна було погодитися, колиб в українським тексті стояло тільки „комедії строчут“, а не булоб додано „і грають“. Нову тему в нашій науці зачепив Кость Копержинський у статті „Магічно-акробатичні й пантомічні вистави на Україні в другій половині XVIII та на початку XIX ст.“.

„Господарством київської митрополії та манастирів в XVI в.“ займається проф. Ол. Грушевський й, що розглядає також „Зміни шкільної системи на Лівобережжі в XVIII в.“ В XVII і XVIII вв. вводить нас історично-правничий нарис Л. Окиншевича про „Раду старшинську на Гетьманщині“. Автор розбирає компетенції Ради Старшинської, що її треба відрізнити від Ради Генеральної; тільки останню можна назвати Народною Радою. Головно до XVIII в. відноситься стаття Миколи Ткаченка „Наукове розроблення Румянцевської ревізії“. Повна нових даних широка стаття Осипа Гермайзе „Колішчина в світлі новознайдених матеріалів“, що повинна діждатися ширшого реферату в українській пресі. З галерії Українців, що працювали для московської літератури й науки, вибирає проф. О. Пучківський „Трьох фундаторів російської медицини“: Петра Загорського, Нестора Максимовича-Амбодика й Данила Велланського-Кавунника.

Акад. С. Єфремов у статті „Біля початків українства“ подає генезу ідей Кирило-Методіївського Братства, а в статті „Літературні паралелі“ вказує Мих. Мочульський на паралелі Шевченкового Сну в „Призраках“ Тургенева. В початку 60 рр. XIX в. веде стаття Сильв. Глушка „Драгоманов і недільні школи“, а в час кільканадцять літ пізніше, деє коло 1874—1877 рр. стаття І. Лютого „До питання про літературне співробітництво бр. Рудченків (П. Мирного й Ів. Білика)“ в оповіданні „За водою“.

Низку розвідок і заміток „України“ доповнюють „Збіжжєвий торг України перед війною (1909—1913)“ Олександра Попова, „Здобутки природничого обслідування України за останні десять років 1914—1924“ акад. Павла Тутковського, „Українська паралель до повісті «Горе злочастіє» акад. В. Перетца й матеріали записані від старців у Чернигові на ярмарку „У десятуху“ (десяту п'ятницю по Великодні) Бориса Луговського.

Другу частину „України“ виповнюють „Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст.“, з маленькими

вмітками цікаві й цінні. Зокрема треба згадати нові матеріали до історії Кирило-Методіївського Братства (В. Міяковського), лист Євгена Гребінки з 1832 р. й вірш „Козак“ Левка Боровиковського як матеріал до історії українського раннього романтизму (Шав. Филипovichа), замітки до тексту Шевченкового „Кобзаря“ (М. Новицького), низку матеріалів до Куліша: його лист до С. Аксакова (А. Ляценка), лист до Марка Вовчка й лист до Ом. Огоновського (Ол. Дорошкєвича) й замітку про зносини з Поляками (Сильв. Глушка), замітку про українські мотиви у Островського (П. Рудіна), лист і вірші Ан. Свидницького (Іг. Житецького), ненадруковані сторінки автобіографії В. Антоновича (В. Міяковського), з молодих років К. Михальчука (Йогож) з його портретом із 1872—73 р., опублікування двох писань Мих. Коцюбинського з початків його творчости, між иншим оповідання „Андрій Соловейко“ з 1884 р. (Ан. Лебеда), листи Лесі Українки до Коцюбинського (М. Зерова), листи А. Шахматова до Ів. Степенка (О. Тулуба), спогади про Івана Нечуя-Левицького (М. Грінченкової), українську прокламацію царської Росії (С. Єфремова), йогож початок серії матеріалів до історії „галицької руйни“ 1914—1915 рр., а саме рапорт начальника тимчасової жандармської управи у Львові про українство в Галичині й ин. З признанням треба поставитися до введення колишніх голосів чужинців про Україну й Українців. Поки що маємо тут статтю Ф. Савченка про „Бальзака на Україні“ й ще цікавішу статтейку акад. П. Тутковського „Дещо з старих книжок про Київ і Україну (Подорожі Блязіуса і Петцольда)“.

В жаднім иншій українським видавництві не ведеться так річево відділ критики, звідомлень і обговорень ріжних творів і видань, як це бачимо в дотеперішніх випусках „України“. До цього відділу вдалося редакції звербувати довгу низку співробітників.

Замикають цілість некрологи, отже крім згаданого вже Ор. Левицького ще Гр. Павлуцького з портретом у першій випуску й у другій некрологи низки заслужених для української науки й українознавства діячів, що померли в рр. 1918—1923, а саме: Ол. Алешо, Хр. Данилівни Алчевської, Єв. Анічкова, Ол. Бертіє-Делягарда, Аб. Гаркаві, Ів. Верхратського, Хв. Вовка, Ос. Волощака, С. Голубева, Ів. Джиджори, Аль. Єнсена, Ол. Єфименко, Л. Жебуньова, П. Жукевича, Р. Залозецького, М. Зубрицького В. Іконнікова, Дм. Іловайського, Ів. Каманіна, Адр. Кащенко, В. Кистяковського, М. Коробки, В. Коцовського, Л. Кубалі, Юл. Кулаковського, Ол. Лаппо-Данилевського, Вас. Латішева, Ів. Левицького-Нечуя, Хр. Лопарева, Ів. Лучицького, Ф. Матушевського, Юл. Медведського, В. Модзалевського, В. Науменка, М. Петрова, Ів. Пулюя, Щ. Сельського, М. Скабалановича, П. Стебницького, Ів. Степенка, М. Сумцова, Теок. Сушицького, Ос. Третяка, Мих. Туган-Барановського, М. Федюшки-Євшана, Ол. Шахматова, К. Широцького, Іл. Шляпкина, Іл. Шрага, Ватр. Ягіча й М. Янчука.

Почавши від останнього випуску «України» з оглядом праці Українського Наукового Товариства в Києві й Історичної Секції при Всеукраїнській Академії Наук в рр. 1914—1923 пера проф. Ол. Грушевського, введена хроніка української наукової роботи по різних осередках України як радянської, так і закордонної.

Як продовження давніх «Записок Українського Товариства в Києві» вийшов із кінцем 1924 р., а на 1925 р. є в проєкті, Науковий Збірник; є в пляні два територіяльні збірники: 1) Старий Київ і його околиця і 2) Чернігів і Північне Лівобережжя. В дальшій програмі стоять також збірники для Полудневого Лівобережжя Слобідщини, Степової України й Чорноморського побережжя, Поділля, Волині і Побужжям, для Галичини й Буковини та Бесарабії і для Закарпатської України. В кождім із таких збірників збиратимуться матеріяли, якіб можливо всебічно освітлювали економічне, культурне й політичне життя даної землі. Ідея задуманих збірників заслуговує на повне признання. Сама «Україна» має перетворитися в 1925 р. в двомісячник. Можна тільки побажати, щоб як найшвидче стала місячником.

М. Возняк.

Записки Чина св. Василя Великого. Т. I. В. 1. Жовква, 1924. Ст. 160. В. 8^о.

Хоч церква відіграла в історії України дуже важну роль, то досліди на полі української церковної історії у нас доволі занедбані. І не тільки досліди. Далеко не опубліковані ще найважливіші навіть матеріяли до історії української церкви, що у великій кількості зберігаються як на самій Україні, так і поза її межами: в Царгороді, Римі, Варшаві, Відні, Москві і Петрограді.

Та особливо занедбана під сучасну хвилю церковна історія в Галичині. Коли на Вел. Україні і в Росії в останніх часах всеж таки працювало і працює над історією української церкви ряд істориків, духовних і світських, Українців і Москалів, таких, як пок. Жукович, Харламович (що займає окрему катедру історії укр. церкви в Укр. Академії Наук у Києві), пок. Голубев, Ейнгорн, Тітов, Сіцинський, Віднов й ін., коли в «Трудах» Київської Духовної Академії українська церковна історіографія мала недавно все таки сякий-такий свій постійний орган та коли нарешті навіть офіційальні «Епархіальні Відомости» на території В. України містили багато праць і матеріялів з обсягу локальної церковної історії пера провінціонального духовенства (річні огляди їх давали свого часу постійно львівські «Записки Н. Т. ім. Ш.») — то в Галичині відносини під сим оглядом куди-куди гірші. Від смерті еп. Пелеша й о. А. Петрушевича одиноким постійним дослідником історії укр. церкви є в нас тільки о. І. Рудович. Про якийсь постійне спеціальне видавництво, присвячене історії укр. церкви, шкода й згадувати. А галицькі епархіальні

«Вістники» й «Відомости» а також шематизми обмежені тільки до суто-офіційального матеріялу. Правда. Від часу до часу появляються в нас поважні церковні періодичні видавництва, як «Богословський Вістник», «Церковний Восток», «Католицький Схід», «Нива», «Богословія». Та всі вони історію укр. церкви ставили і ставлять на дальшій плян.

З тим більшим задоволенням і признанням треба повитати нове видавництво: «Записки Чина св. Василя Великого», яке почали отсе галицькі ОО. Василяни, а яке є раг excellence історичним церковним органом. Правда. Завдання «Записок» вузькі: вони обмежені до висвітлювання передовсім історії Чина св. В. В. та публікування історичних матеріялів, що зберігаються по василіянських бібліотеках й архівах. Та коли зважимо, яку велику роль відіграли в історії української церкви саме Василяни, то і з так обмеженими завданнями «Записки Ч. св. В. В.» мають свою вагу.

Зміст 1-го вип. «Записок» такий: Передмова (ред. о. Й. Скрутень ЧСВВ). I. Статті: Св. Василій В. Образ його духової появи (о. П. Теодорович ЧСВВ); Кілька духовних пісень із рукописного співаника поч. XIX ст. (Д-р Я. Гординський). II. Матеріяли: Вел. Рутського Правила для монахів ЧСВВ. (о. Г. Кинах ЧСВВ); Причинки до актів розпінання мещів св. Йосафата (о. Й. Скрутень ЧСВВ); «Синописис» плісесько-підгорецького монастиря (Й. Скр.); Життєписи Василян. Виймок з рукописного збірника митр. Л. Кишки (Й. Скр.). III. Miscellaneous: Письмо з Ватикану до Протоігумена ОО. Василян: Довкола намогильного каменя Івана Федорова (Д-р В. Щурат); Рідка памятка по св. Йосафаті (Й. Скр.); Точки до розважання на день св. Йосафата (з поч. XVIII ст.) (Й. Скр.); Рукописний збірник о. П. Шиманського про св. Йосафата (Й. Скр.); Василяни на Жмуді (о. В. Толочко). IV. Бібліографія.

Увагу історика звертає на себе передовсім перше повне видання т. зв. Підгорецького Літопису, що його свого часу описав був і з якого подав деякі виїмки д-р Ів. Франко в «Києвській Старині». Далі публікація Життєписий Василян зі збірника митр. Л. Кишки, а також тексти духовних пісень, що їх оголосив д-р Я. Гординський. Нарешті стаття д-ра В. Щурата про намогильний камінь Ів. Федоровича (про неї див. окремо в «Замітках» отсього вип. «Ст. Укр.»).

Як бачимо, крім двох авторів світських (д-ра Я. Гординського й д-ра В. Щурата), «Записки» заповнили самі ОО. Василяни, а з поміж них найбільше сам редактор їх о. Й. Скрутень. Факт сей, як і самі «Записки», витаємо як заповідь відновлення славних традицій Чину СВВ. часів М. Гринецького та В. Компаневича.

Ів. Кривецький.

2001 n/08

